

Barbaros Üniversitesi
Atatürk Eğitim Fakültesi
Kendi-İç Eğitim Bölümü

İSTANBULDA SOKAK PATLİ CAMİLERİN
OBLESİMİ

Ayla Ersoy

Hizan, 1984



KATALOG

Önsöz

I. Giriş

II. İstanbul'da sekiz payeli camilerin gelişimi

A. Sekiz payeli yapıların genel özellikleri

B. Kronolojik gelişme

1- Hacı İbrahim Paşa Camii

2- Rüstem Paşa Camii

3- Azapkapı Camii

4- Mehmet Ağa Camii

5- Mesih Paşa Camii

6- Hacı Mehmet Paşa Camii

7- Yeni Valide Camii

8- Laleli Camii

9- Fıllı Camii

C. Karşılaştırmalar ve değerlendirme

D. Sonuç

III. Levhalar Listesi

IV. Planlar listesi

V. Bibliyografya

Ö N S Ü Z

Günümüzde yaşayan insanlara, geçmiş kültürlerle ilgili en açık ve kesin bilgiyi dünyanın her köşesinde dindik ayakta durmakta olan abideler vermektedir.

Ulusal tarihiniz içinde çok ayrı bir yeri olan mimari eserlerimizin pek çoğu bu gün Anadolu'nun değişik şehirlerinde, inşa edildikleri çağın habercisi ve sembolleri olarak durmaktadır. Milli kültürümüzün yaşayan bu örneklerden tanımak ve değerlendirmek bize ayrı bir gurur ve heyecan vermektedir. Her biri bu gün erişilmesi güç olan bu güzel abideler geçmişle gelecek arasındaki en güçlü bağları oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun en parlak döneminde yaran yüzyıl mimarbaşılık yapmış olan Sinan'ın ünlü eserlerinin şüphesiz özel bir yeri vardır. Kubbeli yapı mimarisinin en arınmış ve tek bir uygarlığın sınırlarını aşarak, evrensel kültüre mal edilmiş örneklerini yaratan Sinan'ın eserleri ile Türk mimarisi XVI. yüzyılda klasik şeklini bulmuştur. Sinan ortaya koyduğu eserlerinde, yaşadığı dönemin ihtiyaçlarına ile yaratıcı yeteneğini birleştirmiş, değişik plan çözümleri uygulayarak, Türk mimarisini erişilmesi güç bir mimari zirveye çıkarmıştır.

Sinan'ın son dönemlerinde kullandığı sekiz payeli yapı sisteminin İstanbul'da bulunan örnekleri üzerinde, yerlerinde yaptığımız inceleme ve araştırmaları değerlendirmeye çalıştık.

Bu araştırmayı yaparken benden yardımlarına esirgenmeyen değerli hocalarımız Sayın Prof. Dr. Serare Vethik'in, Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice'ye, Sayın Yr.Doç. Dr. Selçuk Hilayim'e teşekkür ederim.

I.GİRİŞ

Osmanlı mimarisinin kimliğini, nasıl bir mekan gelişimi gösterdiğini incelemeyen önce, kısaca İslam mimarisinin mekan yönünden nasıl bir gelişme gösterdiğinden söz etmek istiyorum.

İslam mimarisinin gelişimi daha çok dini mimaride özellikle cami mimarisinde net olarak izlenebilmektedir. İslamîlığın yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde cami mekanı açısından en önemli sorun, namaz kılmak için halkın toplanmasına en uygun yapı şeklini bulmak olmuştur. Yani ibadet ihtiyaçlarına cevap verecek en uygun mekan aranmıştır. İlk örneklerde mekânın enine bir gelişim gösterdiği görülür. Çok sütunlu enine gelişmiş olan İslam camileri, müslümanların kisle duvarına paralel sıralar halinde namaz kılmaları için en ideal şemadır. Ancak enine mekân içinde yer alan sütun dizileri, namaz kılanın görüşünü kapatmasına rağmen boyuna gelişmiş bir şemanın namaz kılma işlevine uygun olmadığı da görülmüştür. Büyük camilerin en önemli amacı, binlerce mümini içine alabilecek bir alanı örtmek ve cemaatin imanını görmesini sağlamaktır. Böyle geniş bir alanı örtmek söz konusu olduğu zaman da, hacmin içinde çok sayıda ayak gerekmiş, çok kolonlu cami tipi doğmuştur.

İlk İslam camilerinin yapan Emeviler devrinden başlayarak Abbasi, Fatimi, Anadolu Selçuklular devrinde bir çok değişik örneklerini gördüğümüz çok sütunlu cami tipinde yapılar inşa edilmiştir. Bunlar genellikle enine gelişme gösteren dikdörtgen mekânlarıyla, mihrap önünde küçük bir kubbeli kısma sahiptir. Kubbe mimarisinin en önemli özelliği büyük açıklıkları örtmesidir. İlk kubbe nerede ortaya çıkmış olursa olsun, dünyanın dört bir yanında kullanılmıştır. Hogo'dan Roma'ya kadar bazen sembolik, bazen de pratik bir örtü ögesi olarak önem kazanmıştır. VI.Yüzyılda tromp ve pendantifin gelişmesinden

sonra, kubbenin kullanıldığı her ülkede göze çarpar bir biçimde kubbeli yapılar yaratma çabası, kubbe inşasında büyük bir yenilik göstermiştir. İslam camii mimarisinin birinci aşaması olan çok kolonlu camii tipi de giderek daha fonksiyonel özellikte olan merkezi şemaya doğru bir gelişme göstermektedir.

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce , Anadolu'da kubbe kullanılmıştır. Doğuda taş, batıda tuğla olarak üretilmiş merkezi planlı kilise yapılarında kubbe vardır. Türkler ilk büyük kubbe örneği olan Ayasofya'yı görmeden dört yüz yıl önce Orta Asya'da ve İranistan'da merkezi planlı ve kubbeli yapıyı tanıyorlardı.

Saladin ve Diğ'ın öne sürdüklerine göre, İslam-Pers medrese şemasının Osmanlı büyük camilerinin oluşumundaki rolü büyüktür. İran'da görülmüş eyvanlı, avlulu medrese yapısı, Anadolu'da İslam çartlarının etkisiyle küçülerek, açık avlunun üstü bir kubbe ile örtülmüştür. Konya'da Karatay medresesi veya Kırşehir Caca Bey Medresesinde örneklerini gördüğümüz gibi, merkezi bir kubbe ile örtülü bir mekan etrafında yer alan odalar ile girişin karşısında orta mekana açılan bir eyvan ve yanında kubbeli iki oda bulunmaktadır. Daha sonra ki Selatin camilerin esasını meydana getiren bu medreselerin aldığı son şekil, sekiz kubbe ile örtülü bir küple, ona açılan yan mekanlardan ibarettir. Bu mekan şeması XV. yüzyılın ilk yarısında İznik'de bazı değişikliklere uğrayarak, yan eyvanların üstü de kubbe ile örtülmüş yeni bir plan şemasına dönüşmüştür. Arka Arkaya iki kubbe ile örtülü uzunlaşmasına gelişen bir mekana doğru gitmiştir. İznik Nilüfer Hatun İmaretı, Bursa'da I.Murat Camii, Yıldırım Camii, Yeşil Camii, II.Murat Camii ile Edirne'de yine II.Murat camii tara " T " plan şemasının örneklerini oluşturmaktadır. Medrese şemasından gelen yan odalarında üstü kubbe ile örtülerek, orta mekana açılmaya başlamıştır. Yapıların yönü Kuzey-Güney istikam-

metinde olup, tek örtü sistemi olarak kubbe kullanılmaktadır. Bu kubbeler sağırdır. Mekanın çok küçük oluşu, kubbeye pencere açılmasına engel olmuş olabilir.

Osmanlılar medrese gemasını cami yapımında kullandıktan sonra yapıların yönü kendiliğinden kuzey-güney istikametinde geliştiği gibi, yan mekanların ortaya açılması da yanlara doğru gelişme arzusunun işaretidir. Kubbeli mekanlarda, alt yapıdan kubbeye geçiş pandantifler ve tromplar aracılığı ile sağlanmaktadır. Pandantifler düz hattan, eğriye geçişi doğrudan sağladığı halde, tromplar aynı işi vasıteli olarak yapmaktadır. Osmanlı mekan sanatında en çok eleştirilen nokta kubbeye ya da yan kubbeye geçişte kullanılan stalaktitlerdir.

Dünya mimarlık tarihinde , hiç bir yerde Osmanlı mimarisindeki gibi yapı tekniği, mekan örtüsü ve hacim kompozisyonlarına kaynaklık, bütünleşerek meydana getirdiği bir ifade görülmez. Klasik Osmanlı mimarisi bu özelliği ile diğer İslam mimarilerinden ayrılmaktadır. Orta Asya, İran ve Hindistan'daki büyük örnekleri ve iddialı tutumları klasik Osmanlı devrinde göremeyiz. Bu mimarinin en önemli özelliği ihtiyacı karşalamasa, günlük kullanıma cevap vermesidir. Bu bakımdan son derece sade ve mütevazı özellikte olup, fonksiyonel niteliğini kaybetmemiştir. Yapı kuruluşu ve taşıyıcı özelliği olan mekan elemanları her zaman bir bütün olarak ele alınmıştır. Bütün düzen bu husus göz önünde tutularak kurulmuştur. Genellikle bir küp ve örtülü kubbe olan bir çama temel birimdir. Küp duvarlarla çevrilebileceği gibi, ayaklar üzerine de oturtulabilir,, ayaklar da kemerler le birbirine bağlanabilir. Bu her mimari kompozisyonda ana unsurdur. Çeşitli elemanların bu çemenin yanında değişik şekillerde kullanılması fonksiyona uygun yeni planlar meydana getirmiştir. Böylece farklı birimlerin bir araya toplanması değişik çemalar, yeni biçimler ortaya çıkarmaktadır. Ana hücre etrafında yer alan ve

çeyrek kubbelerden oluşan üst yapıya taşınmaktadır. Sadece alt ve üst ayırımı vardır, yataylık düşeylik aranmamıştır. Kubbe Osmanlı mimarisinde hiç bir zaman dıştan sembolik bir özellik taşımaz, sadece mekân yaratma niteliği taşınmaktadır. Kubbe dıştan kendini ifade etmek yerine, içerdeki mekânın ifadesidir.

Osmanlı Klasik mimarisinin kubbesi kare, altıgen ve sekizgen kaideye oturan mekânlarla oluşmaktadır. Sıra ile kare ve altıgen Osmanlı nasıl bir gelişim gösterdiğini örnekler üzerinde kısaca incelemek, tezminin konusu olan sekizgen çemaya geçinceye kadar Osmanlı camii yapımının nasıl şekillendiğini görmek bakımından yararlı olur kanaletindeyim.

Klasik dönemin ilk önemli yapıları olarak Eski Fatih Camiinden (1462) söz etmek gerekir. İlk devir yapılarında gördüğümüz boyuna gelişme gösteren arka arkaya iki kubbe yerine, Fatih Camisinde orta mekân tek bir kubbe ile örtülmüş olup, bu camide büyük yenilik olarak, orta kubbeyi destekleyen yarı kubbe kullanılmıştır. Yarı kubbe mekân birliğine giden ilk adımdır. Büyük bir camii olan bu yapının kubbe açıklığı 24,5 metre kadardır.

Tek kubbeli camiler içinde Sultan Selim Camii boyutları ve gösterdiği bazı yenilikler bakımından ilgi çekicidir. Kubbe doğrudan doğruya duvarlara oturmaktadır. Pandantiflerin çok aşağıda oluşu kubbenin yapıya ezdığı etkisini uyandırmaktadır.

Fatih Camiinden sonraki ikinci aşama olarak Beyazıt Camiinden söz etmek gerekir. Ancak Atık Ali Paşa'da yan mekânları orta mekândan ayıran duvarlar ortadan kalkmıştır. Beyazıt Camisinin ise üstü 18 metre çapında bir kubbe ile örtülmüş, güney ve kuzey yönlerde birer yarı kubbe ile mekân genişletilmiştir. Fatih Camii çemasına göre simetrik hale getirilmiştir. Kubbe tanburla yükseltilmiş olduğundan yarı kubbelere geçiş rahat değildir.

KUBAR Doğan- Osmanlı dini mimarisinde iç mekân teşekkülü

İ.T.U. Mimarlık Fak. İstanbul, 1958, s. 27-49

Büyük ağı kemerleri de çok aşağıya sarkmaktadır. Ancak bu husus mekan birliğine zarar vermez. Beyazıt Caminin iç mekan üstünde, örtü elemanları ayrı ayrı belirtilmektedir. Ancak mekanlar birbirinden ayrı değildir. Beyazıt'da kubbe mekanın içindeki destek sistemine oturtulmuş olup dış duvarlardan tamamen kurtarılmıştır. Mekan probleminin en önemli sorunu, orta kubbenin desteklenmesi ile onu destekleyen yarım kubbeler ve kubbe-ciklerin zemine intikalidir.

Osmanlı Klasik mimarisinin gelişiminde yarım yülzayl Mimarbaşılık yapmış olan Sinan'ın dehasının payı çok büyüktür. Yağadığı çafın bütün anıtsal yapılarının yönünü belirleyerek, ulusal bilinci, kelubu, kişiliği, kullandığı karakteristik elemanlarla Türk sanatına dünya kültürü içinde temsil etmektedir. Sinan her tip cami şemasını ele almış ve geliştirmiştir. Şehzade Caminde iç mekandeki değişiklik yanlardaki çift kubbeler yerine yarım kubbelerin gelmiş olmasıdır. Böylece iç mekan dört yönde dört yarım kubbe ile esaslı bir genişleme isteği göstermektedir. Yarım kubbelere geçiş, doğrudan doğruya pendentiflerle değil, oksedra leria olmaktadır. Beyazıt Camii ile kıyaslandığı zaman, kubbe ve yarım kubbe geçişleri daha rahattır.

Sinan büyük yapılarında anaçılması güç bir yol izlemiştir. Beyazıt'ın planının normal sonucu olarak Şehzade Caminde simetrik dört yarım kubbe ile ana kubbeyi destekliyerek, geniş ve bütün bir mekan elde etmiş olmasına karşılık, Usküdar Mîrîmah Sultan Caminde mekan enine genişletilmiş, esas kubbeyi kuzyden destekleyen yarım kubbeyi kaldırmıştır. Süleymaniye Caminde ise tekrar Beyazıt şemasına dönmüştür. Fakat yapının genel orantılarına gerek kubbede, gerek mekandeki hareket yönünde

Süleymaniye keskin olarak Beyazıt'tan ayrılmaktadır. Süleymaniye-
de kubbeyi taşıyan büyük pilpayeler, plastik form bakımından da
Sinan'ı araştırmaya sevk etmiştir. Bu camide yarım kubbelerden
duvara geçişler araya yardımı bir eleman koyarak eksedralarla
sağlanmıştır. Eksedraler stalaktitlidir ki bunlar basit bir pan-
dantif ödevi görmektedirler. Süleymaniye'de yan sahaneler ritmik
olarak düzenlenmiş bir büyük, bir küçük beşer kubbe ile örtül-
müş olup, yan sahaneler orta mekânın bütünlüğüne katılmamaktadır.
Bu yapı içmekânında olduğu gibi dış görünüşü olarak da çok fazla
dini etki uyandırmaktadır.

Süleymaniye'den sonra Sinan kare üzerine kubbeli gemada Ka-
laç Ali Paşa Camii'ni yapmıştır. Bu yapının içinde Sinan'ın hiç
kullanmadığı pek çok İslam dekorasyonuna ait detay vardır. Ya-
rım kubbeler eksedralara, onlar da küşelerde stalaktitlere geç-
mektedir. Mekân tesirinde bu stalaktitlerin hiç bir rolü yoktur.

Kubbesi kare taban üzerine oturan merkezi mekân gelişimi-
nin son safhasına Sedefkar Mehmet Ağa'nın inşa ettiği Sultan Ah-
met Camii'dir. Çok geniş boyutlarda bir alan üzerine kubbe co-
turnakta olup anıtsal bir görünüme sahiptir. Üstüde yarım kubbe-
lerin geçişi iki yerine üç eksedra ile olmaktadır. Bu eksedralar
kesik çeyrek küre şeklinde olup, mekân gelişimi yönünden önem
taşımaktadır. Bu yapıda dört ayak üzerine oturan kubbe gelişimi
bazı ufak detayların eklenmesiyle ve bazı kısımların da basit-
leştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu camide stalaktitler göze
batacak kadar çok kullanılmıştır. Filizler oldukça nispetsiz-
dir. Caminin etrafında çok yüksek galeriler yer almaktadır. Ca-
minin içinde zengin çini süslemeler yer almaktadır. Her çeye Mağ-
men bu yapı mekânının büyüklüğü ve uyumu ile çok güzel bir et-
ki bırakır.

Sultan Ahmet Camii'nden önce yapısına bağlandıği halde, on-
dan sonra tamamlanan Yeni Camii de kare bir ayak sistemine otu-

ran kubbeyle onu destekleyen dört yarım kubbe ile örtülü mekânın son örneğidir. M.A. Charles " en iyi bütün etkisi veren" yapının Yeni Camii olduğunu savunur. Bunun sebebi de, orta kubbenin yarı çapının yarım kubbelerin çaplarından daha büyük olmasıdır. Yan kubbelerde geçişler Beyazıt'da olduğu gibi ikişer eksedra ile sağlanmıştır. Bu eksedralar daire ile kare arasında kalan boşluğu en iyi şekilde dolduracak biçindedir. Kesik küre parçaları burada Sultan Ahmetten daha büyük çaplı ve yavaşdır. Ayrıca yan mekânlar diğer yapılardan daha çok önem kazanmıştır. Bu cami de mekân bütünlüğünün daha çok belirgin oluşunun sebeplerinden birisi de yarım kubbeler hizasından başlayarak dış dış duvarlara kadar uzanan ikinci bir geçiş alanı olmasıdır.

Sinan'dan yüz yıl önce Edirne'de inşa edilen Üç Şerefeli Caminin bilinmeyen minarı enine gelişen mekân sorununa yeni bir bakış açısı getirmiştir. Orta kubbeyi altı paye üzerine oturterek, yan mekânları da ikişer eşit ölçülü kubbe ile kapatmıştır. Orta mekânın tabanı altıgen, yan mekânlarındaki kare olduğu için aralarda üçgen boşluklar kalmış, bunlarında üstü küçük kubbe-ciklerle örtülmüştür.

Sinan Üç Şerefeli Caminin plan çemasindeki acemilikleri görerek, ondan bir asır sonra altıgen ayak sistemini ilk defa Beşiktaş Sinan Paşa Caminde (1556) kullanmıştır. Ancak yan neflerle altıgen arasındaki üçgen boşlukların örtülmesinde pek de ileri gittiği söylenemez. Bununla beraber ayaklar ağır etkisini kaybetmiş ve mekânla uyum sağlamıştır. Yan nefler Üç Şerefeliye oranla daha alçak olmakla beraber ayrı bir hacim etkisi bırakmazlar. Esas kubbeden geçiş pendantiflerle sağlanmaktadır. Kubbe bir tambur üzerinde yükselmekte olup, duvarlar da hafiflemiştir. Sinan bir kaç yıl sonra Kara Ahmet Paşa Caminde, aynı çözüme tekrar denemiştir. Orta kubbe altı serbest paye üzerine dayanmakta olup, yan sahınlara geçiş problemini köşelere

diyagonal tromplar koyarak halletmiştir. Yan hacimlerin orta mekana katılması altıgenin dörtgene geçişi ve mekân oranlarının değişikliği, üç serrefeliden bu yana olan gelişimin işaretleridir.

Sinan yan sahaların tamamen ortadan kaldırılarak sadeleştirme istegini 1571'de Sokullu Mehmet Paşa Camii'nde gerçekleştirmiştir. Mihrap duvarında yer alan ayaklar ince plastrilere, diğer üç kenarda altıgen köşelerindeki ayaklar arasına da tiribünler yerleştirmiştir. Kubbe yüksek bir tambur üzerine oturmaktadır.

Üsküdar Atik Valide Camii'nin içinde görülen en önemli özellik mihrabın kible duvarında bir niş için yerleştirilmiş olmasıdır. Burada mihrap girişini ile kontroforlar arasındaki kapı girişiniyle birlikte altıgen kaideli, tam merkezi bir hacim etkisi sağlanmaya çalışılmıştır.

Altıgen üzerine oturan kubbeli mekân gelişiminin son örnekleri Cerrah Paşa Camii ile Hekimoğlu Ali Paşa Camii'dir. Mihrap duvarındaki kubbeyi taşıyan iki paye duvara bağlı, diğer dörtü serbest paye şeklindedir. Köşelere konan trompların şekilleri, altıgen köşelerine dik olacak yerde, mihrap duvarına paraleldir. Bu şekildeki bir örtü altıgenle dikdörtgen arasında kalan kısım da bir beşik tonoz parçası şeklinde uzanmaktadır.

Klasik Osmanlı mimarisi içinde altıgen çama Osmanlıların yaratıcılığına gösteren bir plandır. Bunun yanında mekân gelişiminin ve bütünlüğünün en mükemmel örneklerini sekizgen plan çama Osmanlı uyguladığı yapılarda görmekteyiz. Araştırmamızda ele alacağımız konunun odak noktasına bu yeni plan tipi oluşturmaktadır.

A. SEKİZ PAYELİ YAPILARDA GENEL ÖZELLİKLER

MİMAR Sinan'ın sürekli yenilik arayışları yanında Avrupa Barok sanatının da etkisi ile Osmanlı cami mekânında görülen boyuna gelişme ve yükselme isteği sekiz paye çerçevesinde şekil bulmuştur. Klasik Osmanlı devri boyunca enine gelişen mekân, yan nef konstrüksiyonunun daha önceki yapılarda görüldüğü gibi aynı şekilde geride kullanılması boyuna mekânın oluşmasına yardımcı olmuştur.

Bir dairenin çit kenarlı sekizgene bölünerek küpelere payelerin konulması ve aralarının kemerlerle bağlanmasından oluşan sekizgen bir sistemin kare ya da dikdörtgen içine yerleştirilmesiyle meydana gelmektedir. Sekiz payeye dayanan bu sekizgenin üstü büyük tek bir kubbe ile örtülürken, dört yanda yarım kubbe ve ekedralarla mekân genişletilmektedir. Sekiz payeli yapılar tektonik kompozisyon özelliği ile meydana getirilmiş olup, tamamen yeni bir mekân yapısı olarak değerlendirilmektedir. İslam sanatı için önemli olan konstrüksiyon gösterme özelliği, kemerlerin plastik belirtilmeleri ve mekânın ortasında serbest olarak duran payelerle kendisini göstermektedir. Payelerin bu şekilde ortada serbest olarak durması izleyicinin görüşünü çeşitli yönlerde kapadığı için mekânın sınırlarının hissedilmesini sağlamaktadır. Özellikle belirtilmesi gereken bir nokta da binanın ağır mekân etkisinden kurtarılıp, hafifletilmiş olması, dinamizm kazanmasıdır. Ayrıca kubbenin yükünü sekiz ayak taşıdığı için duvarlara binen yük azalmış olup, çok sayıda pencere açılarak aydınlık, ferah bir mekân sağlanmıştır.

Osmanlı mimarisinin hemen her döneminde olduğu gibi klasik devrin son safhasını oluşturan sekiz payeli yapılarda da, mimarlar iç mekân kadar camilerin dış görünüşlerine de önem vermişlerdir. Çevremize şöyle bir baktığımız zaman, İstanbul'un bu gün

havranlık uyandıran yanlarından birisinin de çeşitli sentslerde yer alan büyük camilerin dış görünüşlerinden kaynaklandığını fark ederiz.

Büyük camilerde pavye sistemi geniş bir kubbe açıklığını taşımakta olup, bu açıklığa karışlayan duvarların kemerlerle birbirine bağlanıp olması, dışta sferik üstü çevresinin prami-dal takviye sistemi ile desteklenmesini gerektirmiştir. Prami-dal takviye sistemi kubbe açıklığını kademe , kademe hafifle-terek dış duvarlara dağıtıp, dış görünüşün ana hatlarını sağla-maktadır. İç yapıya bir bütün etkisi veren Sinaas dış yapıda da gelişmiş tonlu bir etkiye ulaşmıştır.

Ana kubbeyi dört yarım kubbenin desteklediği yapılarda pa-yeler akar oturakla bir etki uyandırırken, sekiz pavyeli yapılar-da kubbe açıklığı dört yerine sekiz eşit parçaya dağıldığı için pavyeler incelerek daha zarif bir görünüm kazanmıştır. Sekiz pa-yeli yapılarda kullanılan pavyeler genellikle yuvarlak veya po-ligon planlıdır. Dört pavyeli yapılarda olduğu gibi sekiz pavye-lilerde de pavyelerin yükseklikleri değişiktir.

Sekiz pavyeli yapıların ilk örneklerinde pavyelerden dördü du-varlara gömülü, diğer dördü serbest olarak durmaktadır. Daha son-ra ki örneklerde ise, bütün pavyeler serbest olarak ortaya çık-maktadır. Plan şeması icabı duvarlara bitişik olarak bulunsa-ya da duvara dörtte üç temas etmiş olsa da plastik olarak tüm yapılarda belirtilmişlerdir.

Sekiz pavyeli yapılarda üstü organları olarak kubbeden son-ra en önemli yeri eksedralar almaktadır. Bu tür yapılarda eksedra-lara sivri kemerler şekil vermiştir. Esasen Osmanlı yapı sana-tında sivri kemer inşai formlar için yaygın olarak kullanılmak-tadır. Osmanlı sekiz pavyeli yapıların ilk aşamasında eksedralar

kubbenin çevresine çizilen teğet karenin diagonal hatları üzerinde kullanılmaktadır. İkinci aşama mihrap oksedrasının eklenmesi ile gelişir, son aşamada ise esas akslar üzerindeki iki yan oksedra ile giriyi kama üzerine yerleştirilen oksedra ile şekillenmiştir. Diagonal hatlarda kullanılan oksedraların orta kubbe karesinin köşelerinden dışarı taşınarak zorunluluğu vardır. Bu bakımdan esas eksen üzerinde kullanılan oksedralardan daha küçük ve birbirlerine eşit büyüklüktedirler. Oksedra kemerlerinin açıklıkları da birbirine eşit uzunluktadır.

Diagonal ve esas eksen üzerindeki oksedraların sekiz payeli çemada oturma şekilleri de birbirinden farklıdır. Diagonal oksedokiller kesinlikle iki duvar köşesine veya iki kemer köşesine oturduğu için derinlikleri esas aks üzerindeki oksedralardan daha azdır. Mihrap oksedrası ise dışarı doğru çıkıntı meydana getirdiği için duvarlara oturmaktadır. Duvar ile bağlantısı ise mugernat veya pendantiflerle yada tromplarla sağlanmaktadır. Giriş taraflandekiler ise payelerin duvarlarla birleşmesi halinde duvarlara, serbest oldukları zaman ise kemerlere oturmaktadır.

Osmaniya yapı sanatında sekiz payeli yapı çemadanın, mihraba yakın kubbe ile örterek büyük bir niş içine alındığını görürüz. Sınan bu uygulama ile camide kullanılan mihrap oksedrası ile her kubbenin açılma kuvvetine destek olmakta, hem de mekan formunu zenginleştirmektedir. Osmaniya cami mekanı mihrap oksedrası ile boyuna bir hareket de kazanmıştır.

Şekizgen çemadanın etrafı " U " şeklinde galeri olarak düzenlenmiş olup, bu galeri mihrap tarafında iç tarafa dönerek, iki yan payelerin hizasına kadar uzanmaktadır.

Sekiz payeli yapılarda mahfillerin durumu da değişik şekillerde çözümlenmiştir. Çok sayıda taşıyıcı sütun gerektiren mahfil

lin orta mekân içine sokulması halinde, mekân etkisini bozduktan, Sınan mahfilleri yan nefler içine alınmıştır. Böylece orta mekânın etkisini azaltmaktan korunmaktadır. İlk sekiz paye gemasının uygulanacağı Diston Paşa Camisinde mahfiller yan neflerin içine alınarak problem halledilmiştir. Yandaki kubbeyi taşıyan sütunlarla diğer duvarlar arasına yerleştirilen diğer sıvri kemerin başlıca işi sütunlar mahfilleri taşımaktadır.

Sekizgen gemanın en gelişmiş örneği olan Edirne Selimiye'de ise yan nefler olduğundan iki yan cephedeki arkadan üst kata mekânın içine galeri olarak açılması olup taşıyıcı sütunlara da gerek kalmadan bu soruna halledilmiştir.

Sekiz payeli yapıların cephe düzenlenmesine baktığımız zaman hepimizde belli bir algınlık görülmektedir. Bu yalnız sekiz paye gemasının yarattığı bir sonuç değildir. Sınan'ın genel sanat zevkinin ve anlayışının bunda paya büyüktür. Zengin cephe düzenlemeleri içinde sık pencereler, renkli taş mozaiik pencere alanları, kemerlerde kullanılan renkli taşlar ve sütunlar görülmektedir. Büyük Osmanlı camilerinde mütevazî cephe mihrap'ın yer aldığı güney cephesidir. Mihrap yarım kubbesi ve eksedresandan sonra dış birakılan bu cephe ağır pilpayelerle desteklenmek zorundadır. Bu cephele, Balıne türbe yapılarak ya da ağaçla gizlenmeye çalışılmıştır.

Yan cephele açılan büyük pencerelerle mekânın içine bol ışık sağlanmakta olup, renkli camlı alça pencereler kullanılmamıştır.

Sekiz payeli camilerde pencereler dört kademeye olarak düzenlenmektedir. Zemin kat pencereleri, Galeri pencereleri, eksedra pencereleri ve tabur pencereleri olarak gruplandırılmaktadır. Zemin kat pencereleri galerinin altında olup, gerektiğinde kapa-

tilabilen ahşap kepenkli pencerelerdir. Galerilerdeki pencereler, genellikle iki kat olarak düzenlenmektedir. Kemerli ve ahşap kepenklidir. Batı sıradakiler ise değişik şekilli ve sivri kemerlidir. Mescide yarım kubbelerine açılan pencereler bazen sivri, bazen de yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır. Tambur pencereleri kubbenin yuvarlak şekline uyularak yuvarlak kemerler içinde yer almaktadır.

Sekiz kapılı olan camii Sinan'ın Osmanlı mekân sanatı içinde yarattığı çok önemli ve genel mimari estetiğine uygun mükemmel bir eserdir.

R-1
Kat No:

Lev No: I-5

HADİM İBRAHİM PAŞA CAMİİ

Yapan: Mimar Sinan

Taptaran: Hadım İbrahim Paşa

Yapılış tarihi: 1551, H.958

İnceleme tarihi: 1983-1984

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, vezirlerinden Hadım İbrahim Paşa için Mimar Sinan tarafından 1551 tarihinde inşa edilmiştir. Silivri kapıda bulunan bu cami tek bir kubbe ile örtülmüş bir yapı olmasına rağmen, yeni bir sistemin uygulanmış olması bakımından ilgi çekicidir. (R.1)

Bu camide esas mekân çapı 11,50 m olan bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin kâğıtlardaki geçişleri içten tromplarla sağlanmıştır. Kubbe eğriliği sekiz duvar payesine dayanmaktadır. İbrahim Paşa Camii'nde kubbe yükü duvara verilmiş ve duvarın yükü sekizgenin kâğıtlarına bölünmüş gibi görünmektedir. Orta caminin yan duvarlarındaki taşıyıcılar arasında kalan ve mekânın iki yana doğru gelişmesini sağlamak için yapılmış olan nişlerin üzeri duvarlara paralel tonozlarla örtülmüştür. Nişleri ayıran duvar parçaları doğrudan doğruya taşıyıcı ayak özelliklerinde değildir. Onların görevi sadece ana duvarlara destek olmaktır. Bununla beraber ağırlığının sekiz noktaya eşit olarak dağıtıldığı bir sisteme geçişin ilk örneği olarak yorumlanabilir. Bu camide nişlerin genişliği, sekizgenin bir kenarının, diğer kenarların o kenara paralel izdüşümü oranı olarak belirlenmiştir. Kubbe yükü esasında duvarlara verilmiş ve duvarların yükü sekizgenin kâğıtlarına bölünmüş gibidir. Daha sonra ünlü taşıyıcı sistemin oluştuğu mekân şemasının ünlü ügeleri haline gelen galerilerin ilk örneği de İbrahim Paşa Camii'nde görülmektedir. Kuzey duvarı içine yerleştirilen galerilerden sağdaki üne uzatılarak müezzin mahfili haline getirilmiştir.

BAYRUM SELÇUK- Anadolu Sanatı Araştırmaları İ.T.Ü. Min? Fak. İstanbul

1968 S.139-142

SOZEN NERİN- Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul

1975 S. 170

Dağtan bakıldığında taşıyıcı sistemin esasının sekizgen olduğunu belirten hiç bir iz yoktur. Hedef duvarları düz ve safsızdır. Cami kütleli basit bir prizmadır. Kubbe kamağındaki payandaların yerleri ve sayıları da sekizgene bağlı değildir.

Caminin mekan düzeni esas duvarlar üzerinde açılan nişler ve payelerle zenginleştirilmiştir. Kible duvarında yer alan nişlerin derinliği az, buna karşılık sağ, sol ve giriş duvarlarındaki nişler daha derindir. Bu yapıda bir yenilik de caminin içten enine genişlemesidir. Nişler arasında kalan duvarlar payeler şeklidir. Niş içindeki duvarlarda üst üste ikişer pencere bulunmaktadır ve her nişin üzeri sivri bir kemerle çevrelenmiştir. Köşelerde yer alan trompların altında stalaktitlerin bulunması yapıya ayrıca bir dekoratif zenginlik vermektedir. Caminin tromplarının üzerinde genişliği bir metreyi bulan bir galeri dolanmaktadır. Bu galeriden sonra yer alan kubbe kamağında sıralanan sivri kemerli onaltı pencere caminin içinin aydınlanması na yardım eder. (R. 2) Kubbe basık bir yarı küre şeklindedir. Kible tarafında derin olmayan nişler kaç kemerli birer mihrap şeklinde olup, kemer köşelerinde rozetler yer almaktadır. (R.3)

Silivri kapı caddesi boyunca İbrahim Paşa Külliyesini çeviren avlu duvarları içinde, tam ortadan güneye doğru yayılan cami son cemaat yerinin yaptığı çıkıntı ile birlikte bir ters T planı gösterir. (R.4) Avlunun güneybatısında duvar boyunca yüksekliğinden daha fazla yükseklikte olan bir kapıdan avluya girilmektedir. Kesme taştan yapılmış olan kapının üstünde yuvarlak bir kemer yer alır. Batı tarafında Silivri kapıya paralel uzanan üzeri saçaklı başka bir kapı da vardır. Bu kapı dışarı doğru hafif bir çıkıntı oluşturur. Yay kemerle çevrelenmiştir. Kapı kemerinin üzerindeki kartuş içinde yer alan eski yazı ile grift yazılmış kitabede " İzzetü tazimle Kandı" ve " H.958, M. 1551 tarihi yazılmıştır. Yazının satırları kordela şeklinde çerçeve içine alınmıştır.

Avlunun kuzey duvarında boydan boya pencere şeklinde açıklıklar bırakılarak duvara hareketli bir görünüm kazandırılmıştır. Bu açıklıklar dikdörtgen bölmeler şeklinde olup döşme denizden şebekelerle kapatılmış, etrafı ise mermerden yontulmuş büve ve silmelerle muntazam şekilde çerçevelenmiştir. Kuzey ve batı duvarları arasında dokuz açıklık bulunmaktadır. Ayrıca kuzey duvarının ortaya yakın yerinde yay kemerli üçüncü bir avlu kapısı bulunmaktadır. Kapı kemerinin üzerinde beyaz mermer üzerine kanılarak yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Kuzey duvarının doğu köşesinde bir de çeşme yer almaktadır.

Camiye dıştan bakıldığı zaman tek kubbeli camilerin küçük zarif bir örneği ile karşılaşılmaktadır. Ancak duvarların kademeler halinde yükseldiği görülmektedir. Son cemaat yerinin doğu batı yönünde, asıl mekân oranla daha geniş oluşu, camiye abidevi bir görüntü kazandırmaktadır. Son cemaat yeri kuzeyde sıralanan altı sütuna dayanan sivri kemerlerle başlar. (R.5) Sütunlar on santimetrelilik kaideler üzerinde zeminden hafifçe yükselen bir platform üzerinde sıralanmaktadır. Orta ve kenardaki diğer sütun stakattit başlıklı, diğer ikisi ise baklavalı olup yedi sivri kemerle birbirine bağlanmıştır. Kemerler kesme taştan işlenerek üzerleri harçla sıvanmıştır. Son cemaat yerinin batısındaki minare adeta bu kısmın üstünde yükselmektedir. Son cemaat yerinin kubbeleri gen karnaklar üzerine oturmaktadır. Diğerlerinden daha büyük ve yivli olan orta kubbe karnaklı, farklı olarak üçe kare, bunun üzerinden sekizgendir. Son cemaat yerinin kubbelerinin hepsi tuğladan yapılmış olup, kurşunla kaplanmış, üzerinde de mermerden ailesler bulunmaktadır.

Mekânın kare görünüşlü hakimiyetine rağmen son cemaat yeri ferah bir mekân oluşturur. Taş ve tuğla işçiliği yatay düzende birlikte kullanılmıştır. Son cemaat yeri sütunları ve minarenin vertikal hatlarına karşılık, duvarlardaki yatay sıralar kontrastli hatlarla görünüşü dengeler.

ESLİ ERNST- "Sinan " Stuttgart 1954 s. 8

KONTALI İ.R. "Abideler " İstanbul 1946 s. 41

ERSEM HALİL- "Mos Mosques de Istanbul" İstanbul 1934 s. 78

Doğu ve batı cephelerinde birbirinin aynısı olan altta 2 üstte üçer pencere yer almaktadır. Alt sıradaki pencerelerin üzerlerinde dolgu sivrî kemerler (R.6), üst sıradaki pencerelerde ise mermer süveli sivrî kemerler bulunmaktadır. Duvarlar son cemaat yeri hizasından başlayarak bir saçak frizi ile son bulur. Kible duvarında diğer duvarlardan farklı olarak, birinci kademe duvarlarında üstte iki pencerenin yer almasıdır. Caminin üçüncü kat pencereleri duvarların üzerinde kubbe kaşağında bulunmaktadır. Konağın üzerinde onaltı sivrî kemerli pencereler alçı şebekelerle kapatılmış olup, kubbe kaşağında yer alan derin olmayan nişlerin oluşturduğu ışık gölge oyunlarına görüntüye hareket sağlamıştır. Konağın her köşesinde ikişer payanda kemeri ile desteklenmiştir. Kubbe, payanda kemerleri ve saçaklar kurşunla kaplanarak dış etkilerden korunmuştur.

Kuzeybatı köşede yer alan ince zarif minarenin pabuç kısmını meydana getiren üçgenler, yarı silindirik bir kordunla biter. Onaltı kenarlı bir gövdeyle devam eder. İkinci bir kordondan sonra sade bir şerefe gelir. Şerefe kerkülükleri kenarlıdır, dar tuş şeklinde süsler bulunmaktadır. Şerefeden sonra ince olarak yükselen gövde kurşunla kaplı konak bir külahla son bulur.

Son cemaat yerinden ana sokağa açılan giriş kapısının iki yanında ikişerden dört pencere yer almaktadır. Pencereler sivrî kemerli alanlık içinde olup süveli ve silmelidir. Çini panolarla süslenmiştir. Girişin sağ ve sol yanında iki pencere arasında beş kenarlı bir niş şeklinde mukarnaslarla süsli birer ahırp bulunmaktadır.

Caminin esal giriş kapısı taş işçiliğinin en güzel örneklerinden birisidir. Kapının iki yanında beş kenarlı iki pabuçluk nişler yer alır. Nişlerin üzerleri iktiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiş yarı kubbe kubbeler şeklindedir. Her iki niş de dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Esal kapı derin bir niş şeklinde olup nişin üst kısmı stalaktitlerle doldurulmuştur. Stalaktitlere bir

sıra halinde değişik şekillerdeki rozetler ayrı bir güzellik kazandırmaktadır. Kapının üstünde üç pano halinde kitabe bulunmaktadır. Kapı kenatlarında ağaç işçiliğinin güzel örnekleri yer almakta olup, geometrik geçme motifler, begon ve baklavaların oluşturduğu harışak motifler kullanılmaktadır. Kapının üstünde yer alan panoda örgü motifli bir çerçeve içinde altı açılı bir yıldız ile bu yıldızın etrafında sıralanan altıgenler yer almaktadır. Her üç altıgenin ortasında bir üçgen bulunmaktadır. Pano içinde hiç boş yer bırakılmayarak palmet, ruai ve kıvrık dallarla bezenerak ağaç oyma işçiliğinin en güzel örneklerinden birini vermiştir.

İbrahim Paşa Caminin mihrabı sivri kemerli bir niş içinde olup dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlanmıştır. İki yanında iki yarım sütuncukla, beş kenarlı olarak yukarıda zengin mukarnaslarla kademesli olarak son bulur. (R.7-8)

Caminin griye bakan beyaz mermerden yapılmış taş işçiliğinin güzel örneklerinden bir mihrabi vardır. Klasik devir özelliği taşıyan mihrab iki basamaklıdır. Giriş kısmının üzeri staktilitli ve palmetlerden yapılmış bir taş gibidir. İki basamaklı bir merdivenle çıkılan mihrab korkulukları geometrik şekillerin birbirine geçmesinden oluşan motiflerle, merdiven altındaki üçgen pano, bitki motifleri ile bezlenmiştir. Kutbu okunan kısmın üzerine dört sütun üzerine oturan renkli kemerler yer almakta ve üzerlerinde palmetli bir saçak bulunmaktadır. Bunun üzeri de dış yüzeyi yivli bir kasnağı bulunan konik bir külahla örtülmüştür. Külah üzerinde altın yıldızlı bir de aleml bulunmaktadır.

Caminin girişinin sağında kuzeybatı köşesindeki payenin içinden çıkılan merdiven müezzin mahfiline çıkar. Baş adet köşeli mermer sütun üzerine oturtulmuş, ahşap tavanlı mermer korkuluklarında geometrik kabartma süsleme bulunan bu kısımda Bursa kemerleri bulunur. Mahfilin sol tarafında (H.II77) tarihî kayılmıştır ki, bu yapılan onarımı işaret eder.

Caminin içinde yer yer zengin kalem işleri yer almaktadır. Alt kat pencerelerin üzerinde siyah zemin üzerine beyazla Kur'an ayetleri yazılmıştır. Niç ve pencerelerin iç kenarlarında ve kenarlar arasında bitki motiflerinden oluşan kalem işleri görülmektedir. Kubbenin ortasında da bir sadolyon içinde siyah zemin üzerine beyaz yazı ile kalem işi kur'an ayetleri yazılmıştır. (R.9) Bunların etrafını açık renkte bitkisel motiflerden bir çember çevreler. Kubbe kenarlarında süslü otuziki palmet yer almaktadır.

Caminin içinde ve dışındaki çini panoların iznik atelyelerinde yapılmış olduğu bilinir. Bu camideki çini panolarda görüldüğü gibi gri ve açık renk çinilere o devrin çinilerinin hiç birinde rastlanmayız. Altı pano üzerinde yer alan bu çiniler mihrap ve son cemaat yerinde bulunmaktadır.

Mihrepteki çini pano, koyu lacivert zemin üzerine birbirini ai kesen grift rumillerle süslenmiştir. Ortasında mavimsiyah zemin üzerinde süslü bir yazı yer almaktadır. Mozak çini olarak işlenmiş zemin üzerine beyaz ve gri renk rumillerle zenginleştirilmiştir. Ortada çerçeve içinde arapça kur'an yazısı bezeliklerde çiçek ve yaprak motifleri görülür.

Son cemaat yerinde görülen diğer beş çini panoda da genellikle lacivert zemin üzerine beyaz renkte kur'an yazıları ile etraflarında fruze zemin mor renkte rumiler, lale, karanfil, nar çiçeği ve yaprak motiflerinden oluşan bezemeler görülmektedir. (R.9).

Kat No: B-2

Lev No: 6-II

RÜSTEM PAŞA CAMİİ

Yapanı: Mısır Sinan

Yaptıranı: Rüstem Paşa

Yapılış tarihi: H.1560, H.968

İncelenme tarihi: 1983-1984

İstanbul'da, Haliç sahilinde, Galata köprüsü tarafından girildiği zaman Halburlar civarında Yeni Cami ve Süleymaniye Camii ile bir üçgen oluşturan Rüstem Paşa Camii 1560 tarihin de Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı ve Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'ın eşi Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mimar sinan'ın en güzel eserlerinden biri olan bu yapı, daha önce burada bulunan Halil efendi mescidinin yerine yapılmıştır. Mescidin yeri çukurda olduğundan altına sarkızlar ve dükkânlar yapılarak caminin avlusu yükseltilmiştir. Sinan uyguladığı bu seviye yükseltme işlemi ile elindeki dar ve sınırlı arazi imkânlarını en iyi şekilde değerlendirmeyi bilmiştir. Bu caminin yanında hamam, buzhane ve sabun fabrikası gibi büyük yapılar yer alır. Tahtakale denilen hareketli ticaret merkezinde bulunan yapı, çevrenin gürültüsünden kurtarılıp, sakin sessiz bir mekana kavuşturulmak için yandan merdivenle yükseltilmiş olup taş kaplamalı bir kısma bağlanır. Bu kısmın sokağa bakan tarafı çift merkezi kemerlerle bir çeşit sınırlanmış, kemerlerin arası ise mermer korkuluklarla kapatılmıştır. Bu kemer dizileri avluya çıkan merdivenlerin iki tarafından başlayarak üstteki süzme odalarına kadar devam eder.

Rüstem Paşa Caminin avlusu üç kısımdan oluşur. Üstü açık kısım, senceaat yerinin dışında, üstü geniş bir beşikli üstü 16 revaklı mekan ve kubbeli son cemaat yeri. Aklı, Rüstem Paşa Caminin bu dar ve uzun olan kısmı için " Sanki yönlendirilmiş sokak mekanı temizlenmiş ve sakinleştirilmiş olarak tekrar

edilmiş ve böylece bir zorunluluk sanatsal bir özgürlük haline getirilmiştir." der. Üstü geniş bir saçakla örtülü olan avlunun revaklı kısmı, 3a kısmıyla aynı seviyededir. Saçaklar eşit aralıklarla yerleştirilmiş sütunlar tarafından taşınmaktadır. Giriş aksanındaki baklava dilimli kabartmalarla süslü sütun başlıkları, diğerlerinden farklı özellik taşımaktadır. (N. 10) Son cemaat yeri ile avlunun açık kısmı arasında bir geçit görevi taşıyan bu revakların fevkalade bir etkisi vardır.

Diğer kısımlardan biraz daha yüksek bir seviyede olan son cemaat yeri boş kubbe ile örtülüdür. Bu kubbeiler mukarnas başlıklı altı sütuna dayanır.

Caminin bata duvarına bitişmiş bir durumda yükselen minaresi kesme taştan yapılmıştır. Tuğla hiç kullanılmamış olup tek çerçeslidir. Minare gövdesinde taş işlenmiş ince silmeler düğey etkiyi daha da kuvvetlendirmekte olup, külah kurşun ile kaplıdır.

Müstes Paşa Caminin asli mekanı kare olup, sekiz paye üzerine oturtulmuş tek bir kubbe ile örtülmüştür. (R. II) Kubbeden payelere iniş kademeli olarak düzenlenmiştir. Kubbeyi taşıyan ayaklar yanlarda duvarlardan kurtarılıp, içeri alınmış ve orta mekan yanlara ve arkaya doğru galerilerle genişletilmiştir. Yeni galeriler tonozla örtülmüştür. Destekler üzerinde yükselen pandantiflerle düz bir duvarparçasına geçilmektedir. Kubbenin ağırlığı bu duvar parçası ile ayaklara iletilmektedir. Kubbeyi taşıyan sekiz payeyi birbirine bağlayan kemerlerin bütün noktalarında alt yapıya bir çizgi çekilerek kubbe kasnağının ayaklara intikalini sağlayan tromplar ve üçer pencerele alınık duvarlara bu yatay çizginin üzerine yerleştirilmiştir. (R. 12) Kub-

VOGT ULYA- GÜKNİL- Living Architecture Ottoman, London, 1966, s. 10
ASLANAPA OKTAY- Türk Sanatı Tarihi, İstanbul 1946, s. 346
DIEZ ERNST- Edebiyat Fakültesi Yayınları

bu kaidemi sekizgen olup, caminin doğu ve batı yanlarında birer uzun, müstakil iki yan sahn ilave edilmiştir. Bu sahnlarla ikişer büyük kemerle üç kısma ayrılmış, üzerleri haçvari tonozlarla örtülmüştür.(R.13) Böylece mekânın enlemesine geniş bir görünüm kazanması sağlanmıştır. Yan galerileri duvarlara bağlayan kemerlerle alçak oluşt, ayaklara kadar uzanmayıp bu kısımların ana mekâna katılmasına zorlaştırmakta, hem de galerinin altında durulduğu zaman mekânın hangi yönde şekillenmiş olduğunu anlamak imkansız hale gelmektedir.(R.14) Sekizgen şemanın hissedilmesini engelleyen yandaki mahvellere karşılık, küpelerdeki yarım kubbelerin içinin karanlık, aklı kemerlerin içinin ise aydınlık olması sekizgenin etkisini artırmakta, özellikle trompların ve diğer nişlerin kemerleri eşit kuvvette belirterek kubbenin sekizgene oturuşu vurgulanmaktadır. Kubbeden kare mekâna geçiş sağlayan trompların içi, sekizgenin diğer küpelerindeki kemerlerin içinden daha derindir. Orta mekân ile yan mekânlar arasındaki farklı yükseklik iki kısım arasında büyük bir boşluk yaratmıştır.

Yapıya dıştan bakıldığı zaman, sekizgen ayak sistemi, sekizgen kubbe kasnağı ve taşıyıcıların beden duvarlarındaki izdüşüm noktalarının mafsallandırılmasıyla belirmektedir. Mimar Sinan Sokullu ve Azapkapı Camilerindeki uyumu bu yapıda göstermemiştir. Caminin dört tarafında içlerinde üçer pencere dizisi bulunan kemerli çıkıntılar yapıya değişik bir görülmeye kazandırılmaktadır.(R.15) Son cemaat yerinin üstünü örten beş kubbenin yükseklikleri birbirine eşittir. Soncemaat yeri ile doğu batı duvarlarının da yarısız geniş bir saçak dolmaktadır. Caminin en güne çarpan kısmı giriş cephesidir. Bu kısımda taçkapı hizasına kadar yükselen çok büyük pencereler, cephe görüntüsünü değiştirmektedir. Cepheci, pencere ve kapı kenarlarında zengin

SÖZBÜ METİN- Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975, S.170, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
BATUR SELÇUK- Anadolu Sanatı Araştırmaları S. 146

çini bordürlerle yapılan etkileyici hava yapının tamamında görülmektedir.(R.16) Ayrıca ön avludaki kemer dizileri de oldukça ilgi çekicidir.

Camide gerek orta mekanda gerekse mahfil altı kemerlerinde aynı özellikte sivri kemer kullanılmaktadır. Ana kubbe, yarım kubbeler ve saçak kurgunla kaplanmıştır. Müstem Paşa Camiinde sade bir taş işçiliği hakimdir. Sütunların gövde ve kaidesi taştan yapılmış, sütun başlıklarının bir kısmı mermerdendir. Sütun başlıklarında baklava dilimi kabartmalar da görüldü. Pencereleerde taş işçiliği yönünden fazla bir özellik yoktur. Sadece pencere süvelerinde mermer kullanılmıştır.

Maden işçiliği, kemerlerin gergi demirlerinde, sütun başlık ve kaidelerindeki demir bileziklerde ve alt seviyedeki pencerelerin dışlarına kapatma izgaralarında görüldü. Dolap ve pencere kapakları, giriş kapıları, minber, vaiz kürsüsü ise ahşap olup, geometrik motiflerden oluşan ahşap ve sedir işçiliğinin orijinal örneklerini taşımaktadır.(R.17-18-19)

Müstem Paşa Camii plan çemasa bakımından ne derece ilgi çekici ise, içindeki çinileri bakımından da o ölçüde önemli bir yapıdır. Onaltıncı yüzyılda Osmanlı çini sanatının en güzel örneklerine bu yapıda rastlanmaktadır. Sütün duvarlarında, payelerinde, mihrabı ve son cemaat yerinde çok başarılı saraltı tekmniğinde yapılmış çiniler yer almaktadır. Onaltıncı yüzyılda yapılan bu iznik çinileri zamanla dökülmüş olup, yerlerine onsekizinci yüzyıl Kutahya ve Tekfur sarayı çinileri yerleştirilmiştir. Buradaki zengin çini örnekleri ile hiç bir eser boy ölçümez. Çok değişik motiflerin kullanıldığı görülmektedir. Bahar dalları, lele, sübül, karanfil, mine ve papatya, iri yapraklar zavi, kirazlı, yeşil renklerle biçimlendirilmiştir. Renksiz camların kullanıldığı pencereler alça çebekelidir. Müstem Paşa Camiinin iç mekânında da ağırlık çini süslenmektedir. Canlı renklerle çeşitli zengin motiflerden oluşan çiniler yapaya basbasça

bir hava kazandırmıştır. Yapılan pendentifleri de çini ile kaplanmıştır. Desteklerin bitiminden başlayarak tromplar, kemerler, kubbe ve duvarlarda kalın içi süslemeye de rastlanmaktadır. Kible duvarında yer alan mukarnaslı mihrap mermerdendir. (R.20) Bu duvar pencere süvelerinin dışında tamamen çini ile kaplanmıştır. Mahfel tonozlarında ve kemerlerinde ise kalın içi süsleme hakimdir. Bu gün bir çok yerinden düşülmüş durumdadır.

Kat No: B-3

Lev No: I2-20

AZAPKAPI CAMII

Yapan: Mimar Sinan

Yaptıranı: Sokullu Mehmet Paşa

Yapılış tarihi: H.1577, M.1585

İnceleme tarihi: 1983-1984

Mimar Sinan'ın ölümüne değin inşa ettiği yapılardan birisi de Azapkapi Camiidir. Sokullu Mehmet Paşa 1564 yılında vezir-i saim olduktan sonra, II. Selim'in kızı Esma sultan ile evlenmiştir. Ülkümden iki yıl önce yaptırdığı bu ikinci yapı "Sokullu Camii" olarak bilinmektedir. Caminin kapı kitabesinden 1577 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Atatürk köprüsünün Galata yönünde, bu gün bulunmayan Galata surları üzerindeki "Azebler kapısından" ismini alan bu yapı Halıçten Galataya doğru yükselen bir yamaç üzerinde bulunmaktadır. Deniz kenarında ve zeminden yüksek olarak yapılmış olan bu yapıya Sinan inşa ettiği zaman sekseyedi yaşında idi. Caminin yeri deniz seviyesinde olduğundan, altı bedrum olarak düzenlenerek yükseltilmiştir. Böylece sahil tarafında boydan boya bir alt kat meydana gelmiştir. Diğer taraftan ise toprağın içine doğru yapılan girintiler yokuş tarafında da çukurların ve destek duvarlarının doğmasına sebep olmuştur. Caminin zemini ile birlikte arka tarafında yer alan bahçe de yükseltilmiştir. Caminin giriş kapısı, köprüye bağlanan meyilli bir sokak üzerindedir. Sokak ile cami arasında dar bir geçit vardır. Cami sokaktan oldukça aşağıda kalmaktadır. (B.21-22)

Cami, inşa edildiği yerin uygunluğu sebebiyle avlusu-
dur. Yalnız geniş bir son cemaat yeri vardır. Alt katta yer
alan iki kapıdan kapalı bir ön mekana girilir, ön duvardaki iki

SÖZLEN METİN- Türk mimarisi gelişimi ve Mimar Sinan, s.201

EGLI, E.- "Sinan der Baumeister Osmanischer Glanzzeit,

Zürich, 1956, S.98

merdivenle de üst katta yer alan son cemaat yerine çıkılır. Son cemaat yerinde revak yerine pencereleli bir duvar bulunmaktadır. (N.24-25) İki çıkış merdivenine paralel olarak yapılmış iki küçük kapıdan caminin içine girilir. (N.25)

Azaphapa Sokullu Camii, Sinan'ın 1574 yılında Edirne'de yaptırdığı Selimiye Caminin küçük ölçüde serbest bir tekrarıdır. Sekiz paye üzerine oturan tek bir kubbe ile örtülüdür. (N.26) Dikdörtgen bir plana sahip olan bu yapıdan mihrap kısmı dışarı taşındır. Ana sahında eğit olarak yerleştirilmiş sekiz sütun üzerine oturtulan sekiz kemerin oluşturduğu sekizgen plandan köşe bingileri ile daire şeklindeki kubbe kaidesine geçilmiş ve bunun üstüne de büyük bir kubbe oturtulmuştur. Dikdörtgen bir plan gösteren caminin merkezi kubbesinin oturduğu sekiz payeden iki tanesi mihrap tarafında duvarlara gömülü, diğer altısı ise serbest durmaktadır. (N.27-28) Sinan bu camide Şehzade ve Rüstem Paşa Camilerininin karışık bir plan çeması uygulamıştır. Yanlarda ve arkada duvarlardan bağımsız olarak duran altı paye ile mihrap nişinin köşelerine oturan orta kubbe dört yünden dört yarım kubbe ile desteklenmektedir. Orta mekânın etrafında sütunlarla, bu sütunların karşısında duvara bitişik inşa edilen ayaklar arası kemeriyle bağlanarak oluşturulan yan galerilerin üstü ortalarında yarı kubbelerle, yanlarda çeliplene kemeriyle tavanlarla örtülmüştür. Bodan duvarları ile payeler arasındaki mesafe oldukça dar ve orta mekânı göre daha alçak olduğundan bu galeri kısmı zayıf ve etkisiz bir eleman olarak yapıya katılır. Yan galeriler küçük sütunlarla birer revak halindedir. Bu sütunlar BursaKemerli bağlantılarıyla birbirine bağlanmıştır. (N.29)

DİZ.E.- ASLANAPA.O.- Türk sanatı, İst.Uni. Ed.Fak. Yayınları
İstanbul, 1946, S.306

ÖZ TANIR- İstanbul Camileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
1965, S.7-8

BATUR.S.- Anadolu sanatı araştırmaları, S.149

Edirne Selimiye Caminden farklı olarak Azapkapı Caminde kör kemerlerle kapalı olan iki yan paye arasını açıp, karşılıklı yerleştirilen okaedraları giriş üzerinde de kullanarak, sekiz paye arasına sekiz okaedra ile bağlanmıştır. Giriş kısmı üzerindeki okaedralara birer paye daha gerektiğinden, köşelerde asal mükandan ayrı olarak küçük kubbelerle örtülü mekan parçaları doğmuştur. Girişin iki yana ufak tonozlarla örtülmüştür. Kubbelerdeki okaedralarda pencere olmadığı gibi, boyutları da küçüktür. Ana mekanın etrafını bir büyük, bir küçük şekilde siralanan sekiz okaedra çevrelemektedir. Caminin mihrap nişi dışarı taşkındır. Yapıda duvarlardan kubbeye geçiş, pendentiflerle sağlanmaktadır.

Orta mekanın etrafını çevreleyen ikinci bir kemer sistemi orta mekanın etrafında kalabalık bir görünüm yaratarak, gölge yordamı gibi ana mekanın sadeliğini de bozmaktadır. Yapıya dışardan bakıldığında sekiz ayak, sekiz aşarlık kulesiyle belirtilmektedir. Yan duvarlarda ayaklarla aynı hizada mafsallıca- lar vardır.

Azapkapı Camininin merdivenle çıkılan son cemaat yerinin duşemesi kırmızı tuğla taklidi altıgen levhalarla kaplıdır. Son cemaat yeri sofalarının kenarlarına mermer konmuş olup, üstü ahşap tavanla örtülmüştür. Son cemaat yerinde caminin kuzey duvarı da üç küçük ve beş sıra mukarnasla bir örgü ile biten iki tane niş yer alır. Camiye giriş merdivenlerine paralel olarak düzenlenmiş iki küçük kapıdan girilir. Bu iki küçük kapı klasik Osmanlı mimarisinin güzel örneklerindedir. Kapı ve pencereler dikdörtgen silmeler içine alınmış olup, kapı süveleri, boyaz ve pembe üzerine boyaz damarlı mermerden yuvarlak bir kemerle çevrelenmiştir.

Kapı kanatları ahşaptan olup, Osmanlı eyan sanatının güzel örneklerinden birisi olup yıldız ve geçme motifleri ile geometrik bir bezeme gösterir.(N.31-30) Kapının dışında görülen kilit taşları aynı şekilde içe açılan kısanda da görülür. etrafa dilimli bir silme ile çevrilmiştir.

Kapıdan girişte mahfil kısmının altında bir Bursa kemeriyile caminin esas mekânına girilir. Kapının iki yanında kuzey duvara üzerinde Hattı düz mermer süveli, derins çabekeli, altta ise profilili mermer süveli, demir çabekeli pencereler yer alır. Kapının yanındaki merdivenlerle caminin galeri kısmına çıkılır. "U" şeklindeki bu galeri mihrap tarafında içeriye doğru dönerek yan payelere kadar uzanır. Caminin mahfilli mermer korkuluklu, düğemesi küfeki taşından olup, Uç kişinin yan yana durabileceği kadar bir genişliktedir. Bütün caminin etrafına mihrap hizasına kadar devam eden mahfilde Bursa kemerlerinin birbirine bağlandığı ince payeler yer almaktadır.

Caminin merkezi kubbesini taşıyan sekiz payeden serbest duran altı tanesi, ortalarındaki yaldızlı bir bileziklerle iki kısma ayrılmıştır. Payelerin alt kısmı mermerden olup, oniki köşelidir. Orta mekânı bekleyen tarafta mukarnesli başlıklarla sekiz kemerleri belanır. Orta mekân tarafında ise yarı sütun şeklinde taştan yuvarlak ve yivli olarak yapılmıştır.

Giriş kısmında eksenli payeleri mermerden ve dört köşelidir. Aşağıdan yukarı doğru daralan bu sütunlar bir kaide üzerine oturtulmuş olup, payelerin köşeleri altın yaldızlı kus saati başlıklı sütunluklarla yuvarlatılmıştır.

Mihrap tarafında duvara gömülü payeler ise altın yaldızlı kus saati başlıklı porfir iki yarı sütun şeklindedir. Payeleri, yukarıda, baklavali bir silme çevirerek, duvarla bağlandığı kısımda mukarnas konsollar bulunmaktadır. Azapkapı Camiinde orta mekânı çevreleyen yan sahn duvarlarındaki payelerin kaide kısmı

larına kaç keneryi mermer hücreli raflar yapılmıştır ki bu hücreler ayakkabı koymak içindir.

Camiindeki diagonal eksen üzerindeki oksedralarda hiç pencere açılmamış, buna karşılık mihrap tarafındaki diagonal eksendeki oksedralara üçer pencere açılmıştır. Oksedralara kubbe kaanağına ve mihrap duvarına açılan tüm pencereler sivri alanizkli ve renkli camlıdır. Caminin pencere kapaklarında çeşitli geometrik motifler yıldız ve geçme motifleri görülmektedir. Caminin kubbe kaanağına yiracidört pencere açılmış olup geçişi sağlayan pendentiflerin içi ise çinilerle kaplanmıştır. Pendentiflerin ortasında medalyonlar içinde "Allah" "Muhammed" isimleri yazılmıştır.

Caminin içi kalem işleri ile süslenmiştir. Ancak bunlar da pendentif çinileri gibi orjinal değildir. Kubbede, kaanağa açılan pencerelerin etrafında oksedra pencerelerinde çapraz tonajlarda ve kemer işlerinde yine kalem işleri görülmektedir.

Azapkapaı Camininin mihrabı mermerden olup, etrafına yivli dikdörtgen bir silme çevirmektedir. Mihrap nişi beş köşelidir. Nişin üst kısmında beş sıra mukarnas yer alır. Mukarnasların iki yanında birer rozet vardır. Mihrabın etrafındaki silmenin üzerinde yeşil zemin üzerine altın yıldızlı palmetleme oluşan bir firiz yir almaktadır. Mihrap nişinin iki yanında iki yarım sütun yer alır (R.32)

Mihrabın sağında mermer çebekeden meydana gelen miaber bulunmaktadır. Çebekeler iç içe geçmiş dairelerden oluşan ve altın yıldız kaplıdır. Miaber üçgeni içinde ortada medalyon, yanlarda ise rülief halinde rumi ve palmet motiflerinden oluşan şekiller yer almaktadır. Üçgenin alt kısmında ise kaç kemerli nişler açılmıştır. (R.33,34,35)

Azapkapaı Camininin minaresi binadan ayrı olarak sol tarafta yer almaktadır. Kemerli bir geçitle camiye bağlanmıştır. Birçok

tabirine uğradıktan sonra 1807 de yeniden onarılmış, fakat kısa bir zaman sonra yıldırım isabet ettiğinden tekrar yıkılmıştır. 1826 da bir kez daha onarılmıştır. Bu minare taştan olup klasik Holup özellikleri gösterir. İki bilezik ile minare gövdesi fazla inceltilmiş olup çerefesi stalaktitlidir. Minarenin doğu cephesine ve son cemaat yerine açılan iki kapısı vardır. Sokaktan minareye çıkan kapısı ise dikdörtgen bir niş içine açılmış kesme taştan sivri kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır. (R.36-37)

Azaphapa Camisine dıştan bakıldığı zaman cepheyi ikili üçlü gruplar halinde ayıran pencereler görülmektedir. Son cemaat yerinde sütun dizileri yerine, duvarlara pencereler açılmış ve bu yüzden yapı çok değişik bir ifade kazanmıştır. Son cemaat yeri dıştan eğik kuzgun kapı bir saçak ile örtülmüştür. Son cemaat yeri pencereleri dikdörtgen şeklinde profilli mermir süveli olup ikişer grup halindedir. Pencere alanlıkları sivri ve mermirden dir. Geometrik geçmelerden oluşmuş bir dekorla kaplıdır. Yapı sekiz paye üzerine oturan bir kubbe ile örtülmüş olduğu için, duvarlara hiç bir ağırlık binmemekte olup bol sayıda pencere açma imkanı doğmaktadır. Yapının doğu ve batı cepheslerinde dört sıra pencere açılmıştır. Bunlar zemin kat, galeri, ekaedra ve taabur pencereleridir. Zemin kat pencereleri dikdörtgen şeklinde profilli mermir süveli ve demir şebekelidir. Galeri pencereleri iki kat halindedir. Ekaedra yarım kubbelerine açılan pencereler yuvarlak kemerli ve alçı şebekelidir. Taabur pencereleri ise yuvarlak kemerli, alçı şebekeli olup kubbenin yuvarlak yapısına uydurulmuştur. Mihrabın bulunduğu güney cephesinde ise zemin katta kesme taştan, yuvarlak kemerli, demir şebekeli pencereler yer almaktadır. Mihrap çıkıntısının kısa kenarlarına üç sıra halinde pencereler açılmıştır. Birinci sırada dikdörtgen mermir süveli sivri alanlıkla pencereler yer almaktadır. İkinci sırada sivri kemerli alçı şebekeli pencereler, üçüncü sırada ise yuvarlak

BYICE SEMAVİ- İstanbul Minareleri , İSTANBUL 1959 S.101

İSTANBUL GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ- Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü yayınları I

BİNAN MUMİTTİN- Türk saçak ve kornişleri İstanbul, 1952 S.107

I.T.Ü. Min7 Fak. Yayınları

pencereler yapılmıştır. Üstün kenarda geniş basık bir paye ile ortadan ikiye bölünmüş olup, ikişer sıra halinde pencereler a-
çılmıştır.

Mihrap yan duvarlarındaki pencereler, payenin bir tarafın da ikiye gruplar halinde ve üç sıra , diğer tarafında ise iki a
sıra olarak yer almıştır.

Anapazarı Sokullu Camii 1938 yılında Vakıflar'ın yaptırdığı onarımın önce olduğu harap biri durumda bulunmaktaydı. Caminin içinden ve dışından pek çok yeri yenilenmiştir. Kesme taştan olan bu yapının zemin katında yer alan basık payelerin ayırdığı dükkanlar istinlak edilerek , dükkan kapılara kesme taşla örül müştür. Dükkanlar yuvarlak kemerle çevrilmiş, üzerlerine takoz- lu demir gebekelerle pencereler yapılmıştır.

Caminin son cemaat yerine açılan iki kapısı vardır. Dikkört- gen profilli niş içine yerleştirilen bu kapılar mermer süvelidir. Kapı kemerlerinin üzerinde birer kitabe yer alır. Sağ kapadaki kitabede 1977 tarihi, diğer kapıda ise Sokullu Mehmet Paşa'nın yaptırdığı yazılıdır.

Kat No: 2-4

Lev No: 21-26

MEHMET AĞA CAMİİ

Yapan: Mimar Davut Ağa

Yaptıran: Habeşi Mehmet Ağa

yapılış tarihi: M.1585, H.995

İnceleme tarihi: 1985, 1984

Mehmet Ağa Camii Karagümrük semtinde Fevai Paşa Caddesinin sağ tarafına bulunmaktadır. III. Murat zamanında Kazılar Ağası olarak görev yapan Habeşi Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1585 tarihinde Mimar Davut Ağa inşa ettirmiştir.

Mimar Sinan 1588 de ülüsünden sonra Mimarbağalığa getirilince Davut Ağa Sinan'ın sanatını ve geleneğini devam ettirme çabası göstermiştir. Sinan Edirne Selimiye Camiini inşa ederken Mehmet Ağa, Dalgıç Ahmet Ağa ile birlikte Davut Ağa da Sinan'ın yanında çalışmaktaydı. Davut Ağa sarayda Hase Bahçe'de neccerlik ve se-defkarlık yaparak yetiymiş bir sanatkardır. Mimarbağı olmadan önce de bazı önemli mimari eserler yarattığı bilinmektedir. Üsküdar'da 1584 de Sinan'ın inşa ettiği Atik Valide Camiinin yapımında önemli rolü olmuştur. Sinan'ın yarım bıraktığı Niğanosu Mehmet Paşa Camiini tamamlamış, bir kaç hamam, türbe ve meдресe de inşa ettirmiştir. Davut Ağa'nın son eseri Eminönü Yeni Camii'dir. 1598 de ülüsü nedeniyle tamamlanamamıştır. Davut Ağa Sinan'ın başarılı bir takipçisidir. Mimar Sinan ekolünün bütün özelliklerini ve önemli özelliklerini öğrenmiş ve en iyi şekilde uygulamıştır.

Mehmet Ağa Camii sekiz paye üzerine oturan tek bir kubbe ile örtülü kare bir yapıdır. Yapının oranları son derece ayuslu

BEFİK AHMET- Türk Mimarları, İstanbul, 1936, S.26-33

SERAFİK TARİHİ- İstanbul , 1281 S.120-121

ERDOĞAN MUZAFFER- Türkiye Mecmuaı Cilt 12 S. 179-204

ve ilgi çekicidir. Caminin planı mihrap nişinin dışarı çıkıntısı ile genişletilmiştir. Bu ile derinalığının ölçüleri aynıdır. Kubbenin ağırlığı sekiz kemerlerle Ünde mihrap nişinin köşelerine, arkada duvara bağlı ayaklara, yanlarda ise dürtte biri duvarlara güçlü ayaklara bilitürülmüştür. Böylece beden duvarlarının taşıyacağı hiç bir işlevi kalmamıştır. Kere sekatin iki yanına ve arka tarafına küçük galeriler açılmıştır. İç mekanda yan tarafta yer alan ayaklar yarım yuvarlak şekilde, ön ve arkadakiler ise köşeli şekildedir. Büyük orta kubbenin dört köşesi ile mihrabin üstü eksenle ile örtülmüştür. Bu yapıda geçitler 45 derecelik troylarla sağlanmıştır. Davut Ağa yapının içindeki boğluğu ayaklarla doldurmuş, ayakları duvarlar içine gizleyerek, geniş ve bütün bir mekân elde etmiştir.(R.38) Yapının dışında kubbe kasnağının köşelerine sekiz tane ağırlık kulesi yerleştirilmiş olması önemli bir özelliklidir.(R.39-40)

Caminin önündeki avlunun üç kapısı vardır.Önlerden biri üzerinde Asiri meblesi ile onaltı mireden oluşan bir kitabe yer almaktadır. Bu kitabede caminin 1585 tarihinde yapıldığı ve mimarının Davut Ağa olduğu belirtilmiştir. Avlu kapılarından ikisinin yanında birer çeşme yer almaktadır. Avlu duvarları moloz taşlardan örülmüş olup, tazeolu demir çelikli pencerelerle açılmıştır.

Nehmet Ağa Caminin son cemaat yeri biraz taşkın olup beş bölüden ibarettir. Her bölünün üzeri kubbe ile örtülmüştür. Bu karnas başlıklı sütunları birbirine bağlayan kemerler sivridir.

Gabriel- "Les Mosques de Constantinople" , Syria, Revue D'art Oriental et Archeologique, Cilt VII, S.371
HATUP.S.- Anadolu Sanatı Araştırmaları, S.151

Sonradan bu sütunlara demir bilezikler geçirilmiştir. Son cemaat yeri avludan biraz yüksektedir. (N.41) Son cemaat yerinin iki yanına ile caminin duvarlarının ortasında birer küçük mihrabiye yer almaktadır. Bu mihrabiye'nin iki yanında çini panolar birer pencere görülür. Burada yer alan çini panoların boyu 135 cm, yüksekliği 55 cm dir. Tekfur sarayı çinilerindedir. Mora yakın mavi zemin üzerine beyaz ile Fatıha Suresinin ayeti yazılmıştır. Yazıların arasında beyaz ve soluk kırmızı renkte güller, lale, karanfil, papatya gibi çiçekler ve firuze renkli yapraklar vardır. Pencerenin üstünde yer alan çiniler iznik çinileri olup, bordur zemini kırmızı üzerine beyaz renkli palmot ve rumilerle dekore edilmiş, firuze renkli medalyonlarla koyu mavi çiçeklerden oluşan motifler görülmektedir. Son cemaat yerinin en sağında yer alan geçme taşı başlık kemerli pencere minareye giden kapı olmuştur. Caminin tek şerefelive atalaktiteli tek bir minaresi vardır (N.42-43)

Mehmet Ağa Caminin önceden üç tarafı saçakla örtülüdür. Bu kısım zeminde de biraz yüksektedir. Caminin taş karşısında abdest muslukları ve helislar yer almaktadır. Avlunun kütüphanesinde ise eskiden bir muvakkithane bulunuyordu.

Caminin taç kapısı dikdörtgen bir çerçeve içinde yer almaktadır olup, kapı nişinin iki yanında kum saati başlıklı sütunlar bulunmaktadır. Kapı nişi kademeli olarak yedi sıra mukarnastan meydana gelmiştir. Strafında Üstte rumi ve palmatlerden oluşan bir friz, onun altında da baklavalı bir friz bulunmaktadır. (N.44)

Camii önünde bir kapı sundurması ile kare bir salonla sınırlanır. Kapı tarafında mahfiller yer almaktadır. Mahfiller duvardaki kemer kalınlıklarından yararlanarak meydana getirilmiştir. Mahfillerin önünde tektadan şebeke korkulukları vardır. (N.45)

Mihrap kısmı dört köşe duvarlarla çevrili olup, dışarı

taşıdır. Üzeri yarım kubbe ile örtülmüştür. Mermer mihrap nişi baş köşeli olup, üst kısmında baş sıra kademeli mukarnas yer almaktadır. Nişin iki yanında birer gülçe vardır. Mihrap nişinin üstünde Palmel ve rumilerden oluşan dekorları ile bir alanlık bulunmaktadır. Alanlığın altında mukarnaslı bir korniş görülmektedir. (R.46)

Mihrabın bulunduğu mekan duvarları çinilerle süslenmiştir. Mihrabın iki yanında vazolu panolar olup etrafları ince bordürlerle çevrilmiştir. Havi zemin üzerine beyaz lale ve değişik roset şekillerinin alternatif olarak sıralanmasından oluşmaktadır. Baş pano zemini beyaz, rumiler kırmızıdır. Bu çini panoların üstünde yeşil panolar vardır. Strafi ince bordürlü ve kırmızıdır. Beyaz renkli palmel ve rumilerle süslenmiş frize renkli medalyonlarla koyu mavi çinilerden oluşmaktadır. Yazılı panoların zemini lacivettir. Pencereilerin üstündeki çini kitabelerde de aynı kırmızı zeminli bordür görülmektedir. (R.47)

Mimber mermerden olup geometrik şekillerin yanında palmel ve rumi motifleri ile süslenmiştir. Kubbede, oksedrolarda, kemer ve kemer aralarında ki kısımlarda ve duvarlarda kalem işleri de yapılmış olup, geç devirde bunlar yenilenmiştir. (R.48,49)

Mehmet Ağa Camii'nin dış yüzü sert yontma taştan olup satır kaplama olarak yapılmış, aralarına dört sıra yassı tuğla ile hatlı yapılmıştır. Dört sıra pencere bulunur. Zemin kat pencereleri sivri alanlıklı ve dikdörtgen çerçevelidir. Galeri kısmındaki pencereler sivri kemerli, oksedrada yoz alanlar ise daire kemerlidir. Yan duvarlarda ise ortada büyük, yanlardakiler küçük olmak üzere üç tane olup bualarda sivri kemerlidir. Tanbur pencereleri alternatif olarak sıralanmış yuvarlak kemerli onaltı sağır niş ve onaltı pencereden ibarettir.

Mehmet Ağa Camii dış görünüş bakımından da uyumlu tek kubbeli bir yapıdır. sekiz paye üzerine oturan merkezi kubbesi ile Osmanlı mimarisinde klasik devirden sonra uygulanan bir örnek olarak dikkati çekmektedir.

Kat No: 8-5

Lev No: 27-30

MESİH PAŞA CAMİİ

Yapanı: Kınar Sinan

Yaptıranı: Hadis Mehmet Paşa

Yapılış tarihi: H.1986, H.996

İnceleme tarihi: 1983-1984

Mesih Paşa Camii 1586 tarihinde Hadis Mehmet Paşa tarafından Fatih'den Edirnekapı'ya giden Fovzi Paşa Caddesi üzerinde, Eski Ali Paşa durağundan aşağı inen yokuşun sağ tarafında yaptırılmıştır.

Mesih Paşa Külliyesinin yapıldığı bu yerde daha önceden Vezir Hasan Paşanın yaptırdığı bir mescit vardı. Bu mescit yıkılarak yerine Mesih Paşa Külliyesi yaptırılmıştır. Kınar Sinan'ın olan bu yapı da onun eserlerinde göze çarpan konstrüktif kısımların içten ve dıştan belirtilip gösterilme özelliklerine sahiptir. (R.50-51)

Mesih Paşa Camisinde sekiz payeli plan çözümleri uygulanmıştır. Yatak dikdörtgen şeklinde bir alan üzerinde, ortada sekiz paye üzerine dayanan büyük bir kubbenin örttüğü kare mekân ile yanlarda birer uzun dikdörtgen kısımdan meydana gelmiş olup, bu yan kısımların üstü iki yandan üçer kubbeyle örtülmüştür. Merkezi alanın üstünü örten kubbe sekizgen bir mekân üzerinde yükselmektedir. Sekiz payenin her birinin ancak 1/4 ü görünmekte, 3/4 ü ise duvarlar içine gömülmüş şekildedir. Payelerden dört tanesi giriş ve mihrap duvarlarına, diğer dörtü ise yan neflerin duvarlarına yerleştirilmiştir. Her biri kendi başına bir vakıf olmayan duvardan çıkıntı yapan destekler şeklindedir. (R.52)

Mesih Paşa Camisinin zemin kat planı, mihrap nişi ile genişletilmiş bir kare şeklindedir. Sekiz aygının isabet ettiği nokta-

AYVANSARAYİ RUSYİN-NADİKAT-UL CEVAMI CİLT I. S.191

Istanbul, 1281

SARHAN H.RAHMİ- Abidelerimiz, İstanbul 1954 S.48

larda, diğ duvarlar kontrforlarla desteklenmişlerdir. Bu kontrforlar galeri düzeyine geldiğinde duvarlardan kurtularak ayaklanmakta, askı kemerleri ve tromplarla birleşmektedir. Mekanın yanlara doğru büyümesi yan galerilerle sağlanmaktadır. Bu yan kısımlar iki katlı olup, üst kat galeriler orta mekana üçer kemerle açılmaktadır. Alt katta ise birer kapı ile dışarı bağlanır. Bu gün bu kapılardan sadece kuzeydeki kapı kullanılmakta olup iki yanlardakiler kapatılmıştır.

İki yandaki payeler, üst katların galeri şeklinde olmasından dolayı yukarıda serbest kalmaktadır. Bu yapıdaki payeler haç planlıdır. Özen diğer yapılarda yuvarlak ya da poligon kesitler göstermektedirler. Payeler yığma olarak yapılmış olup, alt kısımlarında kitabelik panolar bulunmaktadır. Orta kubbenin dört köşesinde dört eksedra yer almakta olup üzerlerine iki taraftan üçer pencere açılmıştır. Köşelerdeki eksedralar derin olmadığı için, kesişen iki duvarın köşesine veya kemer köşesine oturtulmuştur. Eksedralara geçiş mukarnasalı köşe delguları ile yüksek payanda kemerlerinden kubbeğe geçiş ise pendantifler ile sağlanmıştır.

Mihrap yarı kubbe ile eksedraların içine yuvarlak kemerli üçer pencere, kubbe kasnağında ise yuvarlak kemerli yirmilic tane pencere açılmıştır. Çok sayıda pencerelerin oluşu mekânı, faklı ile aydınlık olmasını sağlamıştır. Yan nefleri iki katlı olup, esas katın üstü çapraz tonozla, üst katlar ise kubbe ile örtülmüştür. Kadınlar mahfili iki katlı yan neflerin içine alınarak, orta mekânın etkisini bizzat engellenmiştir. Üst katlarda geçişler pendantiflerle sağlanmaktadır. Kapının üstünde hünkar mahfili yer almakta olup, iç mekânı üç sıvri kemerle açılan bir galeri şeklindedir. Bu kısım esmasının diğ cephesinde de belirtilmiştir. Güney cephesindeki mihrap çıkıntısına karşılık, kuzey cephesinde hünkar mahfili çıkıntısı bir denge sağlamaktadır.

GABRIEL A7.-Les Mosques de Constantinople, Paris, 1926 S.85

SAİ MUSTAFA- Tezkeretül Hünyan İstanbul 1915 S.41

EVİCE S.- İstanbul - İstanbul 1955, S.83

Mihrap dikdörtgen bir çakıntı içinde yer almakta olup, boyu altı metre , eni üç metredir. Diğara doğru meydana getirdiği bu çakıntının üstü yarı kubbe ile örtülmüştür. Mihrabın bu şekilde çakıntı yapması Edirne Selimiye Camiinin etkisi ile olmuş ve bundan sonra yapılan bir çok camide de uygulanmıştır. Bu mekanda uzulanmasına bir gelişimin işareti olup, daha sonraki dönem için bir hazırlık olarak değerlendirilebilir. Her eserde bir yenilik yaratan Sinan, bu yapıda da yan nefleri orta mekandan ayırarak, mihrabı niç içine almıştır. Uzunlaşmasına bir hareket getiren bu çama sadece zemin katta uygulanmış, buna karşılık üst katın galerilerin üzer keserle orta mekana açılması, enine bir hareket getirmiştir. Bundan anlaşılacağı gibi yapıda hem boyuna hem de enine bir hareket birlikte kullanılmaya çalışılmaktadır.

Mermerden olan mihrap nişinin üst kısmında kasetlerle doludur, altına ise beş kısma ayrılmıştır. Mihrabın en üstünde ise hafif sivri kemerli üç pencere bulunmaktadır. Mihrabın yan duvarlarında da sivri kemerli pencereler yer almaktadır. Mihrabın etrafını ve yan duvarlarına çini kaplamalar örtmektedir. Bu çini panoların etrafında iki bordür görülmekte olup, dış bordür koyu mavimsi yeşil, iç bordür ise koyu mavimsi yeşil üzerine yeşil, kırmızı, sarımsı yeşil, kırmızı, yeşil, sarımsı yeşil ve yeşil renklerden oluşmaktadır. İç bordür ise koyu mavimsi yeşil üzerine naturalist çiçek motiflerinden meydana gelip etrafı siyah konturlarla çevrelenmiştir. Panoların içinde alternatif olarak sıralanmış rozetler ve baklavaşar yerleştirilmiştir. Bu çiniler sıralama tekniği ile yapılmış olup, renkleri biraz donuktur.

Mevlânâ Paşa Camiinin minberi mihrabın sol tarafında bulunmakta olup, mermerden dir. Çok ince bir işçilikle yapılmıştır. Ortasında iri bir sadalyon bulunan korkuluk levhaları çabukluk halinde dir. Geometrik desenlerle işlenmiş , iç içe daireler-

nehşgen ve yıldız motiflerinden ibarettir. Vizesa küresel ahşap içiğliğinin güzel örneklerinden birini meydana getirmektedir.

Kesik Kapı Caminin giriş cephesinde tam ortada portal yer almaktadır. Kesme taştan ve mukarnalıdır. Kapı kanatları kare ve dikdörtgenlerin değişik şekilde bir araya getirildiği ahşap levhalarla kaplanmıştır. Portalin iki yanında kuz suati süslemesi ile simetrik sivri kemerli ikişer pencere yer almaktadır. İç ve dış süslemelerde simetrik düzenlenmeye çok önem verilmiş olup portalin iki yanında iki tane mukarnalı portal nişi de bulunmaktadır. (R.53)

Kapının sağ ve sol tarafında birer minare bulunmakta olup, bir tanesi 1894 de zelzeleden yıkılmıştır. Bu gün tek minarelidir. Minarelerin kapıyı avludan bir basamak yükseltilen son cemaat yerine açılmaktadır. (R.54)

Son cemaat yeri caminin ön cephesini boydan boya kaplanmakta olup, ortada üstü yarıda tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile örtülmüştür. Önünün altı porfir sütun ile bu sütunları bağlayan yedi sivri kemerle açılmaktadır. Bu sütun dizisinin önünde ikinci bir sütun dizisi daha bulunmaktadır. Öndeki porfir sütunlara demir gergilerle, bağlanarak çifte son cemaat yeri meydana getirilmiştir. (R.55)

Caminin önünde revaklı bir avlusu vardır. Güney ve batı yönlerinde avluya açılan iki kapı basık dairesel kemerlidir. Batı taraftaki giriş kapısının üstü çapraz tonozla örtülü olup merdivenli bir dehliz halindedir. Bu kısmın üzerinde kubbeli bir oda vardır. Avluda bunun tam karşısında da kubbeli odalara vardır ki bunlar müezzinler içindir. Avlunun etrafı sivri kemerli ve üzerleri kubbe ile örtülü gözlerle çevrilidir. (R.56) Bu gözlerin içinde bu gün kullanılmayan abdest muslukları bulunmaktadır.

Bu gün ayakta kalan minaresi kesme taştan oldukça uzun ve endamla görülmektedir. Merdiveni tek yoludur. Pabuç kısmı uzun olup, ince ve uzun baklavalarla gövdeye bağlanır. Şerefesinin altında üzeri kabarta içimeli kemerler yer almaktadır. Şe refeleri stalahtırlıdır, oğna bir Galup göstermektedir.

Mesire Paşa Camisinin kubbesi kalın duvar payelerine oturan şundan duvarlara çok sayıda pencere aşnak imkanı doğurur. Peh cere sistemi diğer sekiz payeli yapılarda görülmektedir. Zemin kat pencereleri, galerilerin altında kor'un oturmak için gerekli ışığı sağlamak için dikdörtgen çerçeve içinde sivri kemerlidir. Kapanabilen tahta kapakları vardır. Galeri pencereleri büyük sivri kemerler içinde iki katlı olarak yapılmış olup, üst kısmı üç bölümlü ve çökekli, alt kısımları ise sivri kemerli ve dikdörtgen şeklindedir. Eksedrelarin içine yuvarlak kemerli pencereler açılmaktadır. Tavan pencereleri ise kubbe yuvarlak kims ayularak yuvarlak kemerlidir.

Kat No: B-6

Lev No: 3I-4I

NIŞANCI MEHMET PAŞA CAMİİ

Yapan: Mimar Sinan

Yaptıran: Nişancı Mehmet Paşa

Yapılış tarihi: H.1588, H.997

İnceleme tarihi: 1983-1984

Fatih devrinde Nişancı Mehmet Paşa tarafından 1588 tarihinde Karagümrük'de yaptırılmıştır. Cevdet Nişancı diye de anılan bu yapı için Gabriel "Azapkapı'nın basit bir varyasyonudur". derse de plan genel bakımından tamamen orjinal bir yapıdır. Nişancı Mehmet Paşa Camii, kare bir mekân üzerine sekiz paye nin oluşturduğu sekizgen bir kaide üzerine oturan merkezi tek bir kubbe ile örtülmüştür. Kapının sol tarafında yer alan kitabeğe göre Cami H.1706 yılında onarım görmüştür. Bazı kaynaklarda H.1251 tarihinde Mekkizade Mustafa Asım Efendi tarafından tekrar onarım görüldüğü yazılmaktadır. (R.57-58)

Caminin esas planı kare şeklinde olup, mihrap kısmına dışarı doğru bir çıkıntı yapmaktadır. (R.59-60) Yapıya giriş kapısından geçildikten sonra atalaktit başlıklı iki sütunla birbirine bağlanan üç kemerli bir kısımdan geçilerek girilir. Esas mekân sekiz ayaklı taşıdığı bir orta kubbe, doğu, batı ve güney yönlerinde ise üç yarım kubbe ile örtülmüştür. Giriş yönünde son cemaat yerinin bulunması kütleyle oynanmasına imkansız kılınmış olup, köşe hacimler orta mekânı kapatılmış durumdadır. Kubbeyi taşıyan sekiz ayakta bağımsız olmalarına rağmen duvar sathından ayrılarak yuvarlaklaşmaktadır. (R.61-62) Merkezi kubbenin örttüğü esas kare mekân iki tarafta Selçuklu medreselerinin eyvanlarına hatırlatan birer girinti oluşturan yan sahnelere açılır.

Bu yan sahanlar ortadan birer ara duvarla ikiye bölünmüştür. Mihrabın bulunduğu kısımda yine eyvan şeklinde ve dışarıya taşkandır. Kubbe sekiz ayaklı üzerinde yapay dolanan stalaktit dizisi üzerine , etrafında yirmidört pencerenin yer aldığı yüksek dairesel bir karnak üzerine oturmaktadır. Mihrap alçı için daha aşağıda bir kemer yapılmamış olması, yapıya uzunlaşmasına gelişmiş bir etki vermiş olmasına karşın, yapının tamamında yüksekliğine gelişmiş bir ifade vardır. Yanlara doğru genişleneni engelleyen yan nişlerin galerilerle bölünmüş olması mihrap nişinin ise boş bırakılmasıdır. Zeminde köşelerin orta mekana kapalı olmasına karşılık, galeri düzeyinde köşeler orta mekana açıktır. Bu özelliği ile Azapkapı Camiinden ayrılık göstermektedir.

Nişancı Mehmet Paşa Camiinde yarı kubbelere ve oksedralar üzeri beyaz ve kırmızı somaki, mermer bisele vermek amacıyla boyanmış alternatif geçmelerden sivri kemerlerle süslenmiştir. Bu kısımlar ayrıca demir kirişlerle birbirine bağlanarak bir yarı kubbe, bir oksedra olarak düzenlenmiş ve içlerine yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır. Geçiş kısımlarının ayaklara ve cami duvarlarına bağlantılara oksedralarda hafif stalaktitlerle, yarı kubbelerde ise istiridye biçimindeki tromplarla sağlanmaktadır.

Caminin girişinin iki yanında iki katlı mahfiller bulunmaktadır. Yan mahfiller ile iki granit sütuna dayanan üç sivri kemerli girişin yanındaki mekanlar, caminin alt köşe duvarları ile caminin dayanaklarından olan iki paye ile sınırlandırılmıştır. İlk kat mahfilleri yerden bir seviye ile yükseltilmiştir. Caminin alt mekanlarındaki tüm kemer açıklıkları demir kirişlerle bağlanmıştır.

Giriş kısmı ile mahfillerin üstüne rastlayan yerdeki galeriler, birbirine geçilen kısımlarda çapraz ve düz tonozlarla örtülmüştür. Galerilerin geçit veren bu kısımları birbirine sivrike-

mermerle bağlanmıştır. Galerilerin doğu, batı ve kuseye baharı yüzleri yarızı devare gömülü stalaktit bağlıkla sütunlar, sivri kemerler ve bunlar içine yerleştirilen pencerelerle şekillenmektedir. (R.64-65)

Yan mahfillerin ana mekâna baharı yüzleri geometrik geçmelerden oluşan mermer korkuluk levhaları çevrilmiş olup, bu kısımın üstü sisteminin bağlayan yarızı kubbelere geçiş köşelerinde karmazı beyaz mermerden alternatif olarak düzenlenmiş sivri kemerli hafif mukarnaslarla oturan istiridyeye şeklindeki tromplarla sağlanmaktadır.

Nişancı Mehmet Paşa'nın mermer minberine verilen bir şekle ile yitirilmiştir olup, güneşe doğru daha çok çıkıntı yapmaktadır. Üstteki alınlıkta üç sıra mukarnas ile, yanlarda iki mermer sütunla çevrelenmiştir. Her köşeli olan asıl minber girişini yukarı doğru daralarak üçgen şeklinde mukarnaslarla son bulur. Minber girişininin üst kısmında yeşil zemin üzerine altın yıldızla yazılmış dikdörtgen şeklinde bir kitabe yer almaktadır. (R.66-67)

Mermerden olan minbere oniki mermer basamak ile çıkılmaktadır. Basamakların yanında geometrik geçmelerden oluşan ajurlu korkuluk levhaları yer almaktadır. Minber kılıcı stalaktit bağlıkla mermer sütun üzerine sivri kemerlerle taşınmaktadır. Bu kemerlerin etrafına palmatlardan oluşan bir friz dolunur. (R.68-69)

Birisi güneydoğu, diğeri güneybatı köşelerde yer alan iki tane vaiz kürsüsü vardır. Bu kürsülerin girişi doğu ve batı duvarlarındaki pencere boşluklarına açılan merdivenlerin sonundaki sivri kemerlerle sağlanmaktadır. Vaiz kürsüsünün baklava bağlıkla somaki mermerden üç sütun taşınmaktadır. (R.70)

Öldükçe ender bir yapı olan Nişancı Mehmet Paşa Camisinde t aşığı bazı kısımlarda da düz ya da somaki mermer olan pencere süveleri ile bunlar üzerinde sivri kemerler içine açılmış

AKURGEL, E.- Sanat tarihi bakımından Sinan, Ankara, Cilt II- 1944

Dil Tarih Coğ. Fak. Dergisi

ETHEM, H.- İstanbul eserleri, İstanbul, 1934, S.115

GURLIT, C.- Die BAUKNST Konstantinopel, Berlin, 1912, S.19-20

pencere alanlıkları vardı. Pencere süveleri dikdörtgen olup, üzerlerindeki alanlıklarda kitabeler bulunmaktadır. Taç işçiliğinin orjinal örneklerinden olan bu kitabeler, bilgisizce onarıldığından bu gün bozulmuş durumdadır.

Caminin kubbe, yarım kubbe, oksedra, tonoz ürtülleri ve diğer değişik kısımlarında kalem işleri görülmekle birlikte, bunların hiç biri sanat değeri taşımaz. Pencere kapakları ve giriş kapısı ahşaptan olup, geometrik geçmelerle süslenmiş, bazı yerlerde de yıldız motifleri kullanılmaktadır. Kapının üst kısmında kitabe için boşluk bırakılmış olup, etrafı yıldız kökmelemleriyle süslenmiştir.

Caminin önünde kare dikdörtgen şeklinde üç, taraftan revaklarla çevrili bir avlusu vardır. Avlu revakları baklava başlıklı beyaz mermer sütunlar üzerine sivri kemerlerle meydana gelmiştir. Doğu ve batıda avluya açılan iki kapıdan giriş sağlanmaktadır. Batıdaki kapıdan doğrudan avluya girilebildiği halde doğudaki kapıdan önce üstü tonozla ürtülü bir sekandan geçilerek avluya girilmektedir. Bu girişin solunda Naşanca Mehmet Paşanın türbesi, sağında ise küçük bir mezarlık yer almaktadır. Avlunun içinde baklava başlıklı sekiz mermer sütun üzerine oturan kenik bir çatı ile ürtülü ve yerden bir sekiz yükseklikte olan şadırvan yer alır. (R.71-72) Orta sekanda birer taraflarından sütunlu sınırlanmış mermer ayvalar üzerinde musluklar yer almaktadır. Revakları oluşturan kemerler bir yandan birbirine bağlanırken, diğer yandan da avlu duvarlarına demir kirişlerle bağlanmaktadır. Avlu duvarları dıştan bir sıra kesme taş, iç sıra tuğla olarak yapılmıştır.

Naşanca Mehmet Paşa Camii dıştan bakıldığında zaman, kademeleli olarak yükselen üçü bakımından mükemmel, tutarlı ve teknik yönden de oldukça başarılı bir yapıdır. Cami duvarları, ana mekânı genişleten oksedra ve yarım kubbeler ve biraz iç dükkü kubbe kasnağı ve kubbesizle derli toplu bir görünüşe sahiptir.

Eksedra ve yarım kubbeler arasında tekviye kuleleri yer alır. Bu kısım kubbe kasnağının ortalarına kadar yükselir. Bu kuleler silindirik şekillidir.

Kubbe kasnağı ile eksedra ve yarım kubbelerin dış yüz-
leri küçük duvar paneleri ile bunlar arasına yuvarlak kemerli
mermer çöbekeli pencerelerle donatılmıştır.

Geminin önünde stalaktit başlıklı altı mermer sütun üzerine
sivri kemerli bir son cemaat yeri vardır. Orta göz sanastur to-
nozla, yanlardaki ikişer göz ise kubbe ile örtülmüş olup, kubbe-
li kasnadaki geçiş pendantiflerle süslenmiştir. (R.73-74)
Bu kasnadaki sivri kemerli bölümler için pencereler açılmış o-
lup, ikişer ikişer, alt alta sıralanmış dördür tanedir. Alt sı-
radakiler dikdörtgen mermer silmeli ve demir çöbekeli yuvarlak
kemerler için alınmış olup, üstteki alanlıklarına ayetler ya-
zılmıştır. Üst sıradaki pencerelerde yine dikdörtgen mermer sil-
meli ve demir çöbekelidir.

Tamamen mermerden olan portal, iki yandan yarım sütunlar
le sınırlandırılmıştır. Aradaki düz mermer kasandan sonra kapı
boşluğu gelir. Kapı ahşaptan olup, geometrik geçmelerle süslen-
miştir. Bu kısım iki yanında iki sütunla süslenmektedir.
Kapının iki kanadında altı ve üstte birer rozet ile üstünde Sü-
lûs yazıyla kitabe yer alır. Portalin stalaktitli kısmının üs-
tünde kademeli bir korniş dolanır. (R.75-76) İki kademeli korniş-
in birinde nükarnesler, diğerinde palmet ve rumi geçmeler yer
almaktadır. Portalin bulunduğu duvarda duvar paneleri üzerinde
üst üste iki kitabe bulunmaktadır.

Mihrabın bulunduğu güney cephesinde, mihrap çukurasının
iki yanında pencereler açılmıştır. Altındaki pencereler, dikdört-
gen mermer silmeli ve demir çöbekeli, üzerlerinde sivri kemer-
ler yer almaktadır. Üst sıradakiler ise sivri kemerli mermer
çöbekelidir. Mihrab çukurası üzerinde de pencereler bulunmak-
tadır. Üç sivri kemerli mermer çöbekeli uzun bir pencere ortada
yer alır ve yanlardakinden daha yüksektir. Yanlarda ise birer
mermer çöbekeli yuvarlak pencere yer alır.

Doğu ve batı cephelerinde de kademeli olarak bir görünüş kazanan dikdörtgen, mermer silmeli ve sivri kemerli pencereler açılmaktadır. Caminin güney ve batı cephelerinin kesiştiği yerde son cemaat yerinin hemen üstünde minaresi yer almaktadır. Tek şerefeli, köşeli bir minare olup, ait kısımları caminin sütunluklarıyla süslenmiştir. Şerefenin korkuluklara mermerden, geometrik motifli çabaklıdır. (R.77)

Kat No: B-7

Lev No: 42-50

YENİ VALİDE CAMİİ

Yapan: Mimar Bekir Ağa

Yaptıran: Gülünoğlu Mustafa Sultan

Yapılış tarihi: 1708-1710

İnceleme tarihi: 1981-1984

Cadid Valide Camii olarak da bilinen bu cami Üsküdar'da iskele meydanının kuzey tarafında bulunur, denize yüzümlü bir metre uzaklıktadır. Üsküdar'ın eski mahallelerinden Gülünoğlu Katun mahallesinde, Üsküdar çarşısına uzanan dar bir yol kenarında yer almaktadır.

Cami padişah II. Mustafa ile III. Ahmed'in anneleri olan Gülünoğlu Mustafa Sultan tarafından 1708 yılında yaptırılmaya başlanmış, 1710'da tamamlanmış olduğuna dair Taib'in yazdığı kitaptan öğrenmekteyiz. Yeni Valide Camii, Mimar Bekir'in Mimarbaşılığında inşa edilmiştir. Gülünoğlu Sultan Edirne'ye yaptığı bir seyahat sırasında ölmüş, 1715'de Yeni Valide Camii'ndeki açık türbeye defnedilmiştir.

Yeni Valide Camii Osmanlı İmparatorluğu'nun Iale devri olarak bilinen döneminde inşa edilmiştir. Bu dönem yeni bir üslubun gelişmeye başladığı bir dönem olmasına karşın, henüz Sinan'ın getirdiği çözümler bırakılmamış değildir. Yeni Valide Camii'nde Sinan'ın plan çözümlerinden birinin kullanılmış olması, onun klasik devri hatırlatan son eser olmasına sağlamıştır. Bu yapıdan sonra klasik unsurlar yavaş yavaş kaybolmuştur.

Yeni Valide Camii kare üzerine beşik merkezi bir kubbe ile örtülmüş bir yapıdır. Kubbeyi sekiz paye taşımaktadır. Bu payelerin

RAİF MERMET- Mimar-ı İstanbul, İstanbul, 1314, S.105

ÖZ TANCIN- İstanbul Camileri - Ankara, 1965, S.15

CELEBİ EVLİYA- Seyahatnamesi, İstanbul, 1314, Cilt I, S.305

doğu ve batı yâhallerindeki serbest, kuzey, güney yönündeki sütunlar ise duvarla bağlantılıdır. Serbest olanlar sekiz köşeli olup üzerlerinde stalaktitler bulunur ve mermer kaplamalıdır. (R.78) Valide Camii plan çemasi bakımından Rüstem Paşa Camine benzemektedir. Kubbeyi taşıyan ayakların şekilleri ve konumu ile kubbeden geçişi sağlayan pendantifler, sekizgen planın uygulandığı diğer yapılardan farklı özellikler gösterir. Sadece Rüstem Paşa Camii ile aynıdır. Kubbeyi taşıyan sütunlar oldukça zarif, ince olup yükseklikleri mekana gelmiş bir hava kazandırır. Sekizgenin köşelerine yerleştirilen dört eksedra ile mekan harekete tamamlanmakta olup, bu mekanın iki yanında yan galeriler bulunmaktadır. (R.79) Üzerleri ortada aynalı, yanlarda çapraz tonozlarla örtülmekte, duvarlara geçişler ise son derece acemice yapılmış pendantiflerle sağlanmaktadır. Yan galeriler tonozlarla avlu tarafına genişletilmiş olan arka tarafta da devam etmektedir. Kuzey duvarına bitişik olan bu kısımda müezzin mahfili yer alır. Doğuda ve batıda galeriler müezzin mahfilinin uzantısı gibidirler. Müezzin mahfili ve galeriler itineli mermer işçiliğinin görüldüğü kısımlardır. Mermerden işlenmiş korkulukları ve hafif sivri kemerli arkadları taşınmaktadır. Bu arkadlar sütun başlıklara stalaktitli olan mermer sütunlara dayanmaktadır. Alt kattaki yan sahınlar ise düz örtü ile örtülmüştür. (R.80)

Üç kademeli stalaktit frizi kubbe kasnağının altında bütün yapıya dolaşmaktadır. Eksedraların altında da bir konsol ve bunun üstünde bütün cami içini dolaşan başka bir stalaktit frizideha bulunmaktadır. (R.81)

Yeni Valide Caminin mihrabı mermerden olup, stalaktitli bir dekorla biten bir niş halindedir. Üstte bir üçgen alınlık bulunmaktadır, bunun altında ise bir stalaktit frizi uzanmaktadır.

Uçgen nişanın ortasında röliye bir medalyon olup, mihrap nişainin iki yanında tekrarlanmıştır. Uçgenin tepesinde içi rumi dolu palmet ve yanlarda yarım palmet dekorları bulunmaktadır. Uçgenin ortasında bir sıra palmet dişisi, onunda altında stalaktit bir dişi yer almaktadır. Mihrabın etrafında çini süsleme görülmür. Bordür grift rumi ve palmetlerle düz mermer, ikinci bordür ise baklavallı bir şerittir. Mihrap nişaini çevreleyen çiniler, yeşil zemin üzerine koyu yeşil, sarı, mor, beyaz ve kırmızı kırmızı ile çiçek motiflerinden oluşmaktadır. Bunun etrafındaki ince bordürde ise, koyu mavî zemin üzerine stilize çiçek ve yaprak motifleri yer almaktadır. Mihrap nişainin iki yanında iki küçük sütunuk bulunmaktadır.(R.82-83) Çidukça büyük bir minbere sahiptir. Ajuvlu mermerden yapılmış olup, kapısının üstünde stalaktit ve rumi dolgululu bir friz bulunmaktadır. Minber korkulukları mermer çebekeli, köşkün altındaki nişain köşe dolgularında ise vazo içinde çiçeklerden oluşan bir süsleme görülmür. Tahta kısımları üstünde büyük bir kulan bulunmaktadır. Yan Uçgenlerin ortalarında birer medalyon yer almakta olup, medalyonların etrafı röliye resimlerle doldurulmuştur. Kaide kısmında ve medalyonun etrafında baklava şeklinde süslemesi olan bir bordür vardır. (R.84-85)

Yeni Valide Camisinin doğu galerisinde parmaklıklarla ayrılmış kasanın Mükker Mahfilidir. Caminin en süslü kısmına teşkil eden bu kısım altında mermer çebekeler, ortasında birbirine ayrılmış örgü motifleri, en altta ise stalaktitli bir dekor bulunmaktadır. Bu kısım sol üst galeriden tahta bir perde ile ayrılmaktadır. (R.86) Doğü cephesine bitişik Mükker Kasrından caminin bu kısmına girilmektedir. Bu kısımda stalaktitli mermerden bir mihrap nişi bulunmaktadır olup, etrafında yaldızla bir çerçeve döşenmektedir. Bu nişain alt kısmında mermer resimler, yanlarında da birer medalyon bulunmaktadır.(R.87)

Caminin içinde genellikle beyaz zemin üzerine kırmızı ve siyah renklerle yapılmış orjinal kalen içleri vardır. Bordürler de ipe kıvrık dal, yaprak ve stilize bitki motifleri kullanılmıştır. Kubbenin içinde, kemerlerde ve pencere üstlerinde çok kullanılmıştır.

Yeni Valide Camii büyük bir dış avlu içinde yer almaktadır. Bu avlu doğu, batı ve kuzel tarafta daha geniş olduğu halde, güney de daralarak dar bir sokak haline gelmektedir. Dış avlunun baş kapısı vardır. Asıl büyük portal kuzey cephede yer alır. Yuvarlak kemerli olan bu kapının etrafı dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Portalin üst kısmında sübyan mektebi, avlunun doğu kısmında da sebül ve türbe bulunmaktadır. (R.88)

Dış avludan iç avluya üç taraftan merdivenlerle geçilir. İç avlu bu bakımdan dış avludan daha yüksek bir düzeydedir. İç avlunun etrafı revaklarla çevrili olup, üzerleri kubbelerle örtülmüştür. Revak kemerleri sivri ve stalaktit sütun bağlamları taşıyan onaltı mermer sütuna dayanmaktadır. (R.89) Avlu revaklarının üzerinde stalaktitli bir friz dolenir. Kemer aralarında ise çok ince bir iççilikle işlenmiş rozetler görülmektedir. İç avluya açılan kapılar mermerden yapılmış olup, hepsinin üzerinde birer kapa lunasa bulunmaktadır. Bunlar yuvarlak kemerli ve kitabelidir. Kitabedeki yazılar Hazarefen Mehmet Efendi tarafından yazılmıştır. Kuzey kapa cephesinde gayet zarif güvercinlikler bulunmaktadır.

İç avlunun ortasında mermerden sekiz köşeli güzel bir şadırvan vardır. Sekizgenin her bir köşesindeki sivri kemerler, stalaktit bağlak taşıyan mermerden gömme sütunlara dayanmaktadır.

Ustte stalaktitli saçağa stilize edilmiş bitki dekorları izlenmektedir. Kemerlerin aralarında da naturalist bitki motifleri rüliyer olarak işlenmiştir. (R.90)

Son cemaat yarı beş gözlü olup, sırası ile çapraz tonoz, kubbe, ayvalı tonoz, kubbe ve çapraz tonoz olarak bitirilmiştir. Yanlardaki iki çapraz tonoz dikey, ortada girişin üzerindeki ayvalı tonoz yatay olarak yerleştirilmiştir. Bunların içleri beyaz taş üzerine kareli, siyah kalem işleri ile süslendiği etrafları stalaktitlidir. Son cemaat yerinde iki tarafında birer mihrap niş bulunmaktadır. Sağ tarafta ince tınaç çobekeli ve ağır kornişlere dayanan ufak bir müesseselik balkonları ileri doğru çıkıntı yapmaktadır. Mihrapların yanlarında da büyük pencereler süslenecek, üzerlerinde alçıdan yapılmış rumi ve palmatlerle doldurulmuş aynalıklar bulunmaktadır.

Son cemaat yerinden caminin içine açılan giriş kapısı, beyaz mermerden bir niş şeklinde olup, dikdörtgen bir çerçeve işlenmiştir. Bu çerçevenin üstünde bitki motiflerinden oluşan bir süsleme ve onun semini rumilerle doldurulmuş üç kartuş bulunmaktadır. Çerçevenin etrafına stalaktit frizi ince bir serit halinde dolmaktadır. Bu özellik diğer yapılarda pek görülmez. Kapı kemerinin üstünde Taib Çelebi tarafından yazılmış kirksekiz beyitten oluşan bir kitabe bulunmaktadır. Bu kapının abideli bir görünüşi vardır. (R.91,92)

Son cemaat yerinin cami ile birleştiği iki köşede çift serereli iki minare bulunmaktadır. Klasik devir minarelerinden daha ince olarak yükselen minarelerin şerefe korkulukları ajurlu mermerdendir. Sererelin alt tarafında stalaktit dizileri vardır. (R.93-94)

Yeni Valide Camii muntazam kesme taştan inşa edilmiş olup kubbe ve tonozlarda tufla kullanılmıştır. Üzerleri kurşunla kap-

lanmıştır. Titiz bir iççiliğin görüldüğü bu yapıda kemer, süve, çöbke ve sütun başlıklarında mermer kullanılmıştır. Caminin dıştan görünüşünde kubbe başak bir etki bürünmekte olup, çevresine yerleştirilen ağırlik kuleleri sekizgene dışardan ifade kazandırmaktadır. Kubbenin oturduğu kasnak daralarak yuvarlaklaştığı için kubbe kasnağın bir devamı gibi durmaktadır. Yüksek kubbe kasnağında yirmidört pencere açılmıştır. Bu pencerelerle vertikal bir özellik kazandırılmıştır. Kasnağın oturduğu sekizgen kısım dışarıya taşkın bir görünümde olup bu kısımda sivri kemer içinde üç pencere yer almaktadır. (R.95)

Caminin kuzey kısmının dışarı doğru çıkıntı meydana getirmedi, caminin girişini belirtmektedir. Bu kısımda sivri kemer, üç üç pencere açılmıştır.

Dört köşedeki eksedralarda kademeli olarak yapıya geçiş sağlanmaktadır. Yan kanatlar ise eksedralarla aynı düzeyde bulunmaktadır. Caminin yan cephelerinde, üstte düz bir serit vardır. Güney cephesinde camideki payanda sisteminin yaptığı iki büyük çıkıntı yapının dış görünüşüne değişik bir görünüm kazandırmaktadır. Bu çepheye çok büyük hafifletme kemerleri ile üst kısımlarında ortada yüksek, yanlardakiler daha alçak olmak üzere üç pencere açılmaktadır. Böylece duvarlar bölünerek hafiflenmektedir.

Yeni Valide Cami Klasik Uslubun son yapılarından birisidir. Bu yapıdan sonra klasik Uslup yerini Barok Usluba bırakacaktır.

Kat No: B-8

Lev No: 51-98

LALELİ CAMİİ

Yapanı Mimar Mehmet Tahir Ağa

Yaptıran: III. Mustafa

Yapılış tarihi: H. 1763, H. 1177

İnceleme tarihi: 1983-1984

Aksaray'dan Beyazıt'a çıkan Ordu Caddesi üzerinde bulunan bu cami 1763 yılında III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır. III. Mustafa'nın Sadrazamı Koca Ragıp Paşa zamanında, yapımına başlanan bu cami 1759-1763 yılları arasında Mimar Mehmet Tahir Ağa tarafından inşa edilmiştir. 1765 yılındaki zelzeleden hasar görmüş olup, Mimar Seyit Mustafa Ağa'ya onarımı yaptırılmadan

Caminin giriş kapısı üzerindeki arapça kitabede III. Mustafa'nın yaptırdığı ve yirmi yıl sonra I. Abdülhamid zamanında onarım gördüğü yazılıdır. III. Mustafa 1765 zelzelesinden sonra Fatih Camini onarttığı halde kendi yaptırdığı bu camiyi ihmal etmiştir. Caminin etrafında imarethane, medrese ve türbe ile bir külliye oluşmaktadır. Laleli Camini her ne kadar Barok üslup içinde görürsek de Nur-ı Osmaniye kadar bariz bir Barok yapı değildir. O dönemde bir çok yapıya yabancı mimarlar inşa ettiği halde, Laleli Caminin mimarı Türktür. Bu bakımdan camide klasik Osmanlı üslubunun uzantısı olan özellikler vardır. Yapı adını daha önce orada bulunan Laleli baba isimli bir yatırdan almaktadır.

Onsekiz küçük kubbe ile örtülü revaklı avludan aydınlık bir esas mekane girilir. Cami merkezi bir yapı özelliklerinde olup sekiz payeli camiler arasında sayılır. Esas kubbe askı kemerleri ile giriş yönünde ikinci serbest (R.96), dördü yan duvarlara

ARŞİVEN CEMAL ESAT- Türk Sanatı Tarihi, Menceinden bu güne kadar
Mimari, Heykeli, Resim, Süsleme, Cilt II
6. Fasikül, S 419, İstanbul, Maarif Basımevi

diğer ikisi de mihrap önündeki duvara göbüllü sekiz sütuna dayanır. Planı sekizgen bir ayak sistemine oturan bir kubbe ve dört küçük yarım kubbe ile köşelerde oksedrelarla genişletilir. Mihrap dikdörtgen bir çakıntı şeklinde olup, üzeri yarım kubbe ile örtülüdür. Laleli Camiinde kubbe kare içine çizilmiş bir sekizgene oturmaktadır. Kubbe kasnağı oldukça yüksek olup, geçişler pendantiflerle sağlanmaktadır. Bu keremlin uzunlamasına gelişmesi arka tarafa ilave edilen bir yarım kubbe ve yanındaki küçük kubbelerle sağlanmıştır. Küçük kubbenin dayandığı ayaklarla orta kubbeyi taşıyan sütunlar birbirinden farklı özelliklerde olup, değişik düzenlerde yapılmış etkisi yandadır. Arkadaki galeri yanlara doğru uzanmaktadır. Sekizgen plan çamasının yük ekliğine gelişme etkisini galeri düzeyinde yapılan silmeler, sütunları da ikiye böldüğünden azaltmaktadır. Dışardan bakıldığında iyice yüksek bir kasnak üzerine bir kubbe ve beden duvarlarındaki mafeallence ile sekizgen çama belirginleşmektedir.

Caminin cümle kapısı üstünde yer alan kadınlar mahfili üç kubbe ile örtülmüştür. Bu sekiz payeli cami Şarek camiler içinde tek bir örnektir. Özellikle yapının içinde yer alan değişik ölçüdeki sütun başlıkları Şarek üslup özelliklerinin en açık görüldüğü kasnaklardır. Esas mekanın iki yanındaki revaklara Nur-ı Osmanîye Camiinde de rastlanmaktadır. Bu yapıda doğrudan avlu ile bağlantıya olan kısımlar birer küçük mihrapla bitmektedir. Laleli Camii bir kemerli sistemi yardımıyla zemine oturtulmuş olup, bu yüzden bir kat yüksek görünüm kazanmıştır. Yarım kubbelerin alt hizasından bir profilli kemerli binaya ikiye ayırarak bütünlük etkisini bozmaktadır. Bu bakımdan azal kütle ka demeli olarak yükselmektedir..

Orta mekânın sağında ve solunda en aşağıda ikiser düz atkılı pencereler, onun üzerinde renkli mermer dörtgen çerçeveler içinde yazı levhaları yer alır. Ayetlerin yazılı olduğu bu levhaların üstünde konveks, konkav hatların sivri olarak birleştiği barok kemerli ve vitray süslemeli pencereler bulunur. Daha yukarıda konsollar üzerine oturan kemerler arasında yuvarlak pencereler yıldız motifleri ile süslenmiştir. Küfeki taplara ile inşa edilen gri, bej ve beyaz mermerlerle yapılan içi üstteki yuvarlak pencerelerin üst kısmına kadar kaplanmıştır. Kubbe kamağında yirmi dört pencere yer alır. Caminin toplam yüzbeş penceresi vardır. (R.98)

Kibreye tarafındaki eksedraların altında aşağıdan yukarıya doğru dikdörtgen atkılı pencereler, onun üzerinde de barok kemerli pencereler, daha yukarıda da yuvarlak pencereler görülmektedir. Pencerelerin üzerlerinde dekoratif konsollara oturan saçır kemerler yer almaktadır. (R.99)

Şekiz payenin birbiriyle bağlantısı beyaz ve siyah mermerlerin sıra ile örülmesinden oluşan sivri kemerlerle sağlanmaktadır. Pendentiflerde de yuvarlak siyah daireler içine altın yıldız ile "Allah" "Muhammed" ve dört "Halife" nin adları yazılıdır.

Belirli Camindeki sütun başlıkları Barok Üslubun en belirgin olduğu kısımlardır. Avlu kapılarında görülen volütlü sade başlıklara karşın avludakiler İyon tipinin değişik örneklerini vermektedir. Caminin giriş kapısının iki yanına da avluda da kullanılmaya başlanan sütun başlıkları kullanılmıştır. Bunlar önerim sırasına yapılmış olabilir. Caminin içindeki süsleme oldukça sadedir. Bu süslemeye en çok görülen üç yapraklı palmet motifi girer.

Laleli Caminin ferah ve aydınlık mekana ve merkezi plan çemasa ile insanlar üzerinde etkileyici bir görünümü vardır. Nuru Camaniyedeki gibi mihrap yapaya eklenmiş şekilde değil, büyük bir kornişle esas kütleyle bağlı olarak, kaynaşmış şekildedir. Mihrap marmerden olup, ortası yeşil, kırmızı ve lacivert etrafı beyaz somaki marmerden çok uyumlu bir şekilde yapılmıştır. İki yanında birer sütuncuk vardır. İçine geçmiş renkli üçgen motifler, mihrap nişinin üçgen kemerinin iki yanında yer almaktadır. Yandaki sütunlar kaideli olup, yuvarlak sütun başlıkları akantusludur.

Mihrabın sağında marmerden çok gösterişli bir minberi vardır. Renkli somakilerle itinalı bir işçilikle yapılmış olan minber, iç içe geçen üçgenlerle süslenmiş olup, minber kapısında bir palmet akroterle son bulmaktadır. Ortada bir çiçek motifli, onun altında bir sıra palmet korniş ve kitabe yer alır. Minber köçkü dört sütunle desteklenir. Minberin yan kapılarının üstünde III. Mustafa'nın kabartma tursesi vardır. İki yandaki üçgenler silmelerle çeşitli üçgenlere bölünmüş, orta kısımaları kabartmalarla, koruluk levhalarının dış yüzleri de kabartma birer oval madalyonla süslenmiştir. (R.100-101)

Azıl mekana sol tarafında yer alan vaza küresel iç içe geçmiş dikdörtgenlerin sedof kakma olarak ağaç üzerine işlenmesiyle meydana gelmiştir. Ağaç işçiliğinin güzel örneklerinden olan bu küreselin arkasında rumiler, ortada marka şeklindedir. Ortadaki dikdörtgen panonun köşeleri rumilerden oluşur. Dar uzun pano ise mihraplarla süslüdür. Yandaki pano çiçek motifleriyle süslenmiştir. (R.102)

Giriş kapısının sağında ve solunda kemerli kapılar merdivenlerle yukarı çıkar. Bu kısım on dört küçük sütuncu dayanan hünkâr ve müezzin mahfilleridir. Soldaki hünkâr mahfili prineten iç içe geçmiş baklavalar içinde sekizgen yaldız motifleri ile

olunmuş bir şebekle çevrelenmiştir. Vivli akantla yuvarlak sütunlara oturur. Şebekenin üzerinde bir oymalı palmet akroter vardır. Ortada madalyon motifi, akroterin altında mermer oyma kıvrık dal motifleri ile süslü bir korniş bulunmaktadır. (R.103)

Münker mahfilinin solunda sivri kemerli niş dikdörtgen çerçeve içine alınmış marmordan iptal edilmiş geçme yer almaktadır. Nişin içi kırmızı damarlı mermere aittir. Yalın kısma ise yivlidir.

Müezzin mahfilinin kapısının bulunduğu duvarın üzerinde kakma tekniği ile yapılmış mozaik panolar vardır. Ortada iki dikdörtgen pane bir bordürle çevrili olup, üstteki mermer panonun iki yanındaki bordürlerinde sekizgenler görülür. Köşelerde de yıldız motifleri vardır. (R.104)

Merkezi kubbenin, yarım kubbelerin ve aksedraların üzerlerinde üç tabakadan sonra orjinal kalıntılarına da rastlanabilen renkli kalem işleri görülmektedir. Kırmızı ve siyah renkli olan bu kalem işlerinin yenilenen kısımları son derece zovksizdir.

Cadde tarafındaki kapıdan on dört basamakla yine dikdörtgen bir şekil gösteren iç avluya girilir. Bu avluya batı, kuzey ve doğu yönlerindeki üç kapıdan da girilmektedir. (R.106-107) Ortada sekiz mermer sütunlu sekizgen bir şadırvan vardır. Mermere aittir olan bu şadırvanın saçağı geç devir enarımalarına ait kalem işi ile süslenmiş olup, kubbenin kurşun kaplıdır. İç avlunun etrafına oniki mermer sütunun taşıdığı on üç kubbe örtmektedir. Son cemaat yeri dört sütun üzerine beş kubbe ile kapatılmış olup kemerler kılıfki taşındandır. Avlu kapılarındaki sütun başlıkları barok başlıklardır. Barok etkiyi belli eden bir başka özellikte, kolonların kısmen gömme oluşudur. İç ve dış galerilerdeki sütunlar tamamen mermere aittir. İç avluda mermerin yanında kılıfki taş ve tuğla kullanılmıştır. Taş ve tuğla birer sıra

KOÇU HESAT İKREN- İstanbul Ansiklopedisi, Cilt III, S.893

İstanbul, 1947

İSTANBUL ABİDELERİ- Yedigün neşriyat, İstanbul, S.58

olarak dizilmiştir. Revak üst pencereleri oniki tanedir. Lale motifli ve demir çubeklidir. Üstlerinde barok kemerler yer alır. AlttaKiler ise oniki tane düz atkalla, üstü tuğla ile istiridye çakilli taşar kemerlidir.

Şen cemaat yerinin kabile duvarında iki küçük mihrap ve müezzinler için iki küçük seli köşkü görülür. Şen cemaat yerinin sağ ve sol yanlarındaki kapılar caminin yan dış revaklarına açılır. Bu kısımda onüçer mermer sütun üzerine oturtulmuş kubbe ve beşik tonozlar vardır. (R. 108-109) Bunlar birer beşik tonoz ve ikişer kubbe halindedir. Bu revaklardan camiye birer kapı açılır. Caminin iki yanında tek şerefeli iki zarif minare bulunmaktadır. Şerefe korkulukları ve külah kısmı mermer işlenmiştir. (R. 110-111) Bunlardan sol taraftaki minare caminin inşasından altı yıl sonra yapılmıştır. Şen cemaat yerindeki orta kapı caminin içine açılır. Kapının üzerinde Barok bir alanlık yer alır. Üzerinde yayvan hatla, kabarcık süsler vardır. Yivli kapı çerçevesinin iki yanında dikdörtgen kaideli mermerden, yuvarlak gömme sütunlar ve üstlerinde impost başlıklar vardır. Kapının üzerindeki mermer kitabe de tarih ve isim yazılıdır.

Laleli Camii, dış avlusu Caddeden yükseltilmiş ve taş döşeli bir podyum üzerine oturmış, etrafı korkuluklarla çevrilmiştir. Taş kapıdan endürlü basamakla merdivenle bu dış avluva çıkılır. Mermer kaplamalı bu kapının üzerinde bir kitabe yer alır, iki yanında geniş, köşeli gömme sütuna dayanır. Kapaı kemeri renkli ve beyaz mermerlerin alternatif olarak ünlmesiyle çakillendirilmiştir. Kapıda barok yerine Neo-Klasik özellikler ağırak kazandırmıştır. Taş kapının iki yanında yivli yalokları olan iki çeşme bulunur. Kapının üstünde ayvalı tonoz kullanılmış olup, ikinci bir kemerle avluva açılır.

Avlunun ikinci kapısının sado bir görüldüğü vardır. Sebilin

yanındadır. Camiye rampa ile çıkılır. Gömme yuvarlak sütunlu yuvarlak kemerli olup, Üzerinde kitabesi bulunan üçüncü kapa ise han ve mushaneyye açılan kuzey taraftaki kapıdır. Üstü basık mavi taş tonozlu ve tek renkli mermerden olup ufak ölçüdedir.

Laleli Camii muntazam kesilmiş küfeki tağandan yapılmış olup, yatay ve dikey hatların kesilmesi ile basık bir görünüm kazanmıştır. Kible cephesinde mihrap dikdörtgen bir çıkıntı yapmaktadır. Üstte mermer şebekeli konkav ve konveks hatlarla sivri birleştiği Barok kemerler içinde üç aşagada dik atkallı iki pencere yer almaktadır. Cephe bir taş, iki tuğla sırası olarak örülmüş olup renkli bir görünüme sahiptir. Mihrap çıkıntısı üç kate ayrılır, en üstteki pencereler daha yüksektir. Mihrabın sağında ve solunda sağır boşaltma ve payanda kemerleri kubbeyle destek olmak amacı ile yapılmıştır. Mihrap cephesinin iki yanındaki cepheelerde demir şebekeli yedi pencere yer alır. Üzerleri kemerli olup onun üzerinde enbir sütunlu yan revaklar yer almaktadır. Yan cepheleer revaktan sonra üç kat olarak yükselir. Ortada impostlara dayanan ikiz kemer aralarına iki yuvarlak pencere, onların altında barok sivri kemerli pencere, yanlarda sivri boşaltma kemerinin arasına üstte yuvarlak, altta sivri kemerli pencereler açılmıştır.

Kubbe kamağındaki yirmidört pencere mermer şebekeli olup, tambur kısmında payeler payanda kemeri şeklini almaktadır. Kubbenin üstü kurgun kepli olup, tuğladan inşa edilmiştir. Hoda duvarlarının köşelerine de birer ajariak kulesi yerleştirilmiştir. Dağ avluda mihrap cephesinin önünde iki musalla tağı vardır.

Kat No: B-9

Lev No: 59-62

EYÜP CAMII

Yapan: Belli değil

Yaptıran: III.Selim

Yapılış tarihi: 1798-1800

İnceleme tarihi: 1983-1984

Eyüp Camii ilk defa Fatih Sultan Mehmet zamanında 1591 yılında yaptırılmış, III.Murat zamanında genişletilmiştir. Sultan III.Selim zamanında minareleri yıktırılıp, yapının temelini de derinleştirilerek bu günkü cami inşa edilmiştir. 1798 tarihinde ise dönemin ünlü devlet adamlarından, Uzun Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. Yapı böylece değişikliğe uğrayarak Barok devir özellikleri kazanmıştır. Sultan II.Mahmut zamanında 1819 yılında onarılmıştır. Bu günkü Eyüp Camii'nin III. Selim zamanında harap olan eski cami ile hiç bir ilgisi yoktur. Gur-litt'e göre , yapıda eskiden kalan kısım mevcut değildir.

Yapının tarihçesini incelediğimiz zaman, Fatih'in hocası Ak şemseddin tarafından Eyyüp el Ensari'nin gömüldüğü bu yer, devrin bilim adamlarına ayrılmıştır. Yapılan kazılarda Eyyüp'ün mezarı burada bulunmuştur. Fatih'in emri ile yazılı taşın bulunduğu yere türbe, yanına da cami inşa edilmiştir. Türbe değişik dönemlerde padişahlar tarafından onartılmıştır. En esaslı onarım, Damat İbrahim Paşa tarafından 1724 yılında yaptırılmıştır.

Fatih devrinde yaptırılan ilk caminin planı, bu günden oldukça farklı bir şema göstermektedir. Caminin ortasında bir büyük kubbe, iki yanında birer yarım kubbe ile genişletilmiş, sağlam kemerlerle desteklenmiştir. Mihrap dışarıya doğru taşkın olup, üstü yarım kubbe ile örtülmüştür. Bu ilk yapıda Hünkar Mahfili sağ tarafta yer almakta olup, mihrap ile minber de sanatsal

bir özellik göstermektedir. Caminin iki kapısı olup, bunlardan biri mahfilin sağında, diğeri de kible tarafındadır. İki tane de minaresi vardır. Şimdiki çadırvanın olduğu yerde ise Sinan Paşa Kasrı, avlunun iki tarafında da beyer medrese odası bulunmaktadır.

Bu günkü büyük Camii bir tarafında Hz. Yülyü'nün türbesi bulunan çaliç'ın sonunda yer alan ve etrafındaki mezarlıklarla, birlikte dikdörtgen bir alanda inşa edilmiş bir yapıdır. Bu caminin planı Azapkapı Caminin planının daha büyük ölçüde bir tekrarı olmakla birlikte, teknik ve arkitonik güç bakımından başarısızdır. Yeni planda avlunun boyu kıssalırken caminin genişliği artmış, bir taraftan duvarla, diğer taraftan küçük bir mekânla kapatılarak kare bir mekân seçilmiştir. Bu mekânın ortasında önceden çadırt metre çapında olan kubbenin yerine, yeni yapıda sekiz ayak üzerine oturan 17,5 metre çapında bir kubbe ile kapatılmıştır. Sokingon ayak sisteminin taşıdığı sess mekânı örten bu büyük kubbe altı kolon ve iki pilonun tarafından taşınmaktadır. (R.112) Sokingonun dört yanında birisi mihrabı örten dört yarım kubbe bulunmaktadır. Diğer dört köşede ise daha küçük oksedralarla kubbe desteklenmektedir. Sess mekânı çeviren galerilerin üzeri köşelerde birer küçük kubbe ile, yarım kubbelerin dışında kalan kısımlar ise çapraz tonozlarla örtülmektedir. Örtü elemanlarının beden duvarlarına bağlantısız pendantsiflerle seçilmektedir. Yapıda örtüden taşıyıcılara geçişte görülen acemilik karakterde bir davranışa işaret etmektedir. Galeri katındaki kadınlar mahfilinin sütunları, istirdiye başlıklar taşıyarak Barok özellik taşıırken, alt kattaki kadınlar mahfilinin tavanı düşüktür. Yapının içinde dört sıra pencere düzeni görülmektedir.

Camiye dışardan bakıldığında zaman, yapıya hakim kubbe ol-
dukça yüksek ve ağır bir ifade göstermesine rağmen, devrin
diğer yapılarından daha selik bir yapıdır. (R.113) Kubbe yük-
sek bir kasnağa otardığından, yan kubbelere geçiş rahat de-
ğildir. Kasnak köşelerde ünemi yitirerek zarafet ağırlık kulçeleri
ile tutulmaktadır. Beden duvarlara yan kubbelerin dışarıya
bağlandığı kısımlarda mafeallidir. Yarıdaki tüm pencereler ya-
varlık kemerlidir. (R.114) Bu da yapıya sonuğun bir görünüşü ge-
tirmektedir. Minareler III. Ahmet devrinden kalma olup, klasik
formları ile Barok özellik taşıyan bu yapıya yabancı kalmış-
tır. (R.115)

Caminin mihrabı mermerden olup, hiç çini süslemesi yoktur.
Barok Usulün özellikleri göstermektedir. Üzeri yıldızla dekorlan-
mış, istiridre keskin motifleri ile süslenmiştir. Kibrit ile
vazir küstüğü de mermerden olup Barok Usulün özellikleri ile yal-
dızla dekorlanmıştır. Cami içinde çini süsleme hiç yer veril-
memiştir. Hedice badok kalem işleri ile süslenmiştir.

Kubbeyi taşıyan sekizgen ayakların çevresindeki tribünlerin
büyle bir sakan için ilginç sayılabilecek bir görünüşü vardır.
Aynı kubbedeki süsleme kalem işi olup, kötü bir boya dekorasyo-
nudur. Ortada beyaz zemin üzerine daire, kırmızı, yeşil ve lac-
vert renklerle bezemiştir.

Kadınlık meşfilinin tavanında yeşil üzerine kırmızı ve beyaz
yıldızla kalem işi süsleme görülmektedir. Orta kubbenin kasnağın-
da orantısız ve zarif motiflerinden oluşan bir friz dolanmaktadır.
Kenarlardaki mermer tribünleri taşıyan kolonların başlıklarında
akıntı yapılarından oluşan süsleme görülmektedir. Kubbeyi taşıyan

KURBAN, D.-Türk barok mimarisi hakkında bir deneme, İstanbul

1954, S.34

BAYIR, S.- Anadolu sanatı araştırmaları, S.135

yuvorlak büyük sütunların yüzeyleri ise kartuş motifleri ile bezemiştir.

Caminin dış avlusuna kuzey ve doğu yönlerindeki iki kapıdan girilir. (R. II6) Kuzey kapıdan bir rampa ile hünkar mahfilinin bulunduğu asma kata çıkılmaktadır. Avlunun ortasındaki bu günkü şadırvan sekiz mermer sütuna dayanmış olup, bu destekler barok başlıklar taşımaktadır. Şadırvanın üstünde şeksp şekilli bir kubbe bulunmaktadır. Şadırvan muslukları mermer nişler içinde sekiz köşeli kısımlarda yer almaktadır.

Dış avludan geçilerek kesme taştan yapılmış bir portalle iç avluya girilir. (R. II7-II8) Bu kısım üç taraftan oniki barok başlıklı mermer sütun üzerine kubbelerle örtülmüş olup, doğu ve batı yanlarında iki kapısı daha vardır. (R. II9) İç avlunun sınırları içinde bir kaç mezar vardır. İne bu kısımda duvar üzerinde kafesli geçme kısmının dört yanında muslukları bulunmaktadır. İç avluda revakları meydana getiren kubbelerin beyaz zemin üzerine renkli kalem işleri ile süslenmesine karşılık, son cemaat yerinin kemerleri kırmızı ve beyaz taşlardan oluşan bir tezyinat ile süslenmiştir. Avlu kapılarında süsleme yönünden tamamen barok özellikler göstermektedir.

C. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Geniş bir tarihsel perspektif içinde bakıldığında zaman, her dönemin kendine has bir mimari ve mekân anlayışa olduğunu görülmektedir. Kullanılan örtü elemanının yapısal özelliği ve fonksiyonu bir bakıma o dönemin mimari karakterini ortaya çıkarmaktadır. Belirli dönemler içinde yaşayan mimarlar da tek bir örtü sistemine bağlı kalacak yerine sürekli inceleyip, araştırıp yeni, yeni yapı çözümleri ve örtü sistemleri geliştirmişlerdir.

İlk örnekleri tarih öncesi çağlardan başlayarak gelişen kubbe örtüsü, ilk Hıristiyan mimarisinde, Sasani, Bizans ve Roma yapılarında ve tüm Akdeniz çevresi uygulamalarında kullanılmıştır. İslam dünyasında da örtü elemanı olarak kubbenin yeri önemlidir. Ancak XIV. yüzyıldan başlayarak Osmanlılar kendi yaratıcı yetenekleri ile miras aldıkları geleneksel İslam mimari elemanları birleştirerek yeni formlar yaratmışlardır.

XV. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı yapılarında kubbe dört duvara dayanmakta olup yapının tümü bu kubbeye göre şekillenmektedir.

Osmanlılar zamanında tek kubbeli camilerin ilk örneklerine İznik'te rastlanmaktadır. Yeşil cami (1378), daha sonra ahıdevi üçünlü tek kubbeli camiler yapımaya başlanmıştır. Edirne II. Bayazıt Camii gibi. Orta mekân kuble yününde genişleyip, doğu batı yönlerine yan mekânlar ilave edilerek üçgenli tip camiler yapılmıştır. İznik Orhan Camii'nde görüldüğü gibi (1388). Edirne Üç Şerefeli Camii tipinde merkezi bir kubbenin esas mekânla örtmesiyle, kubbe ağırlığı duvarlar yerine payelere aktarılarak, duvarların taşına gücü aktarılmıştır. Osmanlı cami mekânında elde edilen enine mekân ilk olarak Üç Şerefeli Camii'nde görülmekte olup, bu enine hareket yan neflerle orta mekân arasın-

deki birer paye ile salanmaktadır. Uç Cerefeli Caminin orta mekânının kible yönünde bir yarım kubbe ve yanlara küçük kubbe ilavesiyle Osmanlı mimarisinin yeni bir dönemi başlamıştır. Yarı kubbelerin sargılarının sıra ile çoğaltması ve orta kubbenin dört, altı ya da sekiz ayak üzerine oturtulması ile plan çemasındaki gelişim devam etmiştir. Bu dönemi gelişimde şüphesiz en büyük pay Şemadır. Sinan aynı dönem içinde değişik plan çemalarına uygulayarak, en mükemmelle ulaşmak istemiştir. Bu aşamada Sinan'ın yaşadığı dönemde etkili büyük olmuştur. Sinan maddi imkanların çok fazla olduğu bir dönem ve günlük ihtiyaçlarına göre ihtiyaçla tutarak yeni bir mekân anlayışı geliştirmiştir. İbadetin şekli ve yer düzenine bağlı kalarak enine gelişen mekân bir orta kubbeyle bağlama ana fikri birleşince, her yönde bürüne ve açılma ihtiyacı her güstermiştir. Bu durum orta kubbeyle çevreleyen ve her zaman bir dikdörtgen belirleyen beden duvarlarından kurtularak, yerine göre dört, altı veya sekiz ayakla taşıyıcı sisteme oturtularak, kubbenin orta bölüme hakim olması sonucunu doğurmuştur. Özellikle mekânın çekirdeğini bu taşıyıcı sistem oluşturmakta, iki yana basan ve kuzey cepheye yerleştirilen yarı kubbe, kubbe ve tonozlarla örtülü olan yan sahneler, galeriler de esas yapıya tamamlanmaktadır.

Dört, altı ayak üzerine dayanan kubbe örneklerini tezisinin giriş kısmında açıklamaya çalışmıştık. Burada sekizgen plan çemasının uygulandığı yapıların toplu bir değerlendirilmesini yapmaya çalışacağız. Sekizgen daireye en yakın poligonal formlardan birisidir ve çok eskiden beri bilinmektedir. Anadolu'da ilk Defa Manisa Ulu Camii'nde, mihrabın bulunduğu kısımda altı ayaklı kubbe duvarının belirlediği sekizgen üzerine oturan 10,80 metre çapında bir kubbe uygulanmıştır. Ayrıca Anadolu'da pek çok türbe yapısında da sekizgen çema kullanılmış olması beraber cami

yapımındaki plan gelişimi üzerinde doğrudan etkili olduğu söylenemez. Henüz 11. Camide ise kubbe henüz mekânâ hakim bir nitelikte değildir. Fakat bu kubbeyi göre şekillennmiştir. Sadece mihrabı belirlemek ve mihrap önünde serbest bir mekân elde etmek için yapılmıştır.

Genellikle mimarisinde sekizgen ayak sisteminde önce hazırlanan onu yeni orijinal bir çözümler olarak ortaya koyan Sinan'dır. Kubbe nin önceki çözümlerle karşılaştırılması ve orta mekânâ ikinci bir hacimle sorulması problemi birlikte ele alarak İbrahim Paşa Camiinden başlayıp Rüstem Paşa ve Edirne Selimiye Camileri ile devam ettirerek Azapkapı Camisine uzanan bir gelişim ortaya koymuştur.

1551 tarihinde inşa edilen Kadim İbrahim Paşa Camii kare içine çizilen sekizgenin belirtilmesi ve mekânâ yanlara doğru gelişmesi bakımından daha önce yapılmış olanlardan habersiz görülmektedir. Bu bakımdan sekizgen çözümler ilk örneği olarak değerlendirilmektedir. İbrahim Paşa Camiinin yapıldığından on yıl sonra Sinan 1561 tarihinde Rüstem Paşa Camiini inşa etmiş ve çözümlerini göstermiştir. Sekiz payının dörtü yanlarda serbest, diğer dörtü mihrap önü ve giriş kısmında duvarlara bağlanmıştır. Yan kasnıklar çapraz tonozlarla örtülü olup, orta mekânâ henüz katlanmamıştır. Yan nefler daha önce olduğu için, yanındaki diğer payeler kapalı bir kemerle birbirine bağlanmıştır. Kare içine çizilen sekizgenin köşelerindeki yarım kubbelerin içi karanlık, ancak kemerlerin içi ise aydınlıktır. Bu da sekizgenin etkisini artırmaktadır. Rüstem Paşa Camisinde kubbeden ayıklara geçiş pendantifler yerine arkalar üzerinde yer alan duvar parçaları ile sağlanmıştır. Büyük kubbenin örtüldüğü orta mekân, yan neflere ek olarak kemerlerinin bittikleri kısmın altından başlayarak üç kemerle açılmaktadır. Bu kemerler payeleri birbirine ve dış duvarlara bağlanmaktadır.

1569-1575 yılları arasında inşa edilen Adıme Selimiye Camiinde, Sinan mihrap başındaki ayaklardan dışında kalan altı ayağı da beden duvarlarından kurtarmıştır. Böylece sekizgen çemana mekane hakim olma etkisini bu yapıda iyice belirtmiştir. Mihrap üzeri yarımküre kubbe ile örtülmüş, orta kubbe de dört oksedra ile genişletilmiştir. İndaki payeler Hüsten Paşa Camisindeki gibi oksedraların altından tonoz kemerlerle mihrap ve avlu duvarlarına ve yan duvarlara bağlanmıştır. Bütün bunlar kubbenin merkezî etkisini kuvvetlendirmektedir. Mekanın yanlara doğru genişlemesine, kubbenin ağırlık kuvvetine karşı taşıyıcı sistemle destekleyici sistem birbirinden uzaklaştırmaktadır. Hüsten Paşa Camiinde ayakların üzerinde yer alan duvar parçası sekizgene geçişte henüz tam olgunluğa erişemediğini göstermesine karşılık Selimiye'de yan galerilerin zemine dışarıya, içte içeriye açık oluşturma etkisini zenginleştirilmektedir. Ayrıca yapıda beden duvarlarına yakın oluşturma, konstrüksiyonun kubbe ve ayaklardan ibaret olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir. Selimiye Camisinin dış yapısında da bütün kütle orta kubbeyle göre kademeli olarak şekillenecektir. Orta mekânın kubbeyle bağlantılı olarak gelişen çemana mekân mîmarisinin en güzel ve olgun örneğidir.

Selimiyenin inşasından iki yıl sonra 1577 tarihinde Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camisini inşa eden Sinan, bu yapıda sekiz ayak çemana yenilikler getirmiştir. Selimiye Camisinin bir tekrarı olmasına karşılık Sinan Selimiye'de vardığı sonuçla yetinsiyerek yeni araştırmalara girişmiştir. Sekiz payeden yine ikisi kible duvarına bağlanmış, diğer altısı serbest durmaktadır. Diyagonallerdeki dört oksedra Hüsten Paşa ve Selimiye'deki gibi kullanılmış ve yine Selimiye'deki mihrap oksedrası burada da yer almıştır. Orta kubbenin beden duvarlarına bağlantısız çapraz tonoz

ve kubbelerle sağlanmıştır. Sekizgen ayak içindeki mekânın olgunluğuna karşı, orta mekânı çevreleyen ikinci hacimde baza tutarazlıklar vardır. Hüsten Paça ve Selimiye'de kır kemerler ile kapalı olan iki yan paye arası açılıp, karşılıklı gelen ok-sedrelerle giriz üzerinde de kullanarak sekiz paye arasına sekiz oksedra yerleştirilmiştir. Giriz üzerinde oksedra kullanılmasıyla iki yanda diyagonal hatlar üzerindeki oksedra birer payeye daha ihtisâş göstermiştir.

Azapağâ Camii'nde merkezi bir orta kubbeye göre yapının gelişmesine karşılık, girişlerin yanda oluğu, daha girişte mekân hissedilmesini engellemekte ve birbiriyle ilişkisi anlaşılmayan bir ayak ve kontroforlar dizisiyle karşılaşılmaktadır. Yapının dışında da orta kubbenin etrafına ve yan kubbeler arasına dizilen sekiz ağırlık kulesi, yan beden duvarlarının sekizgene göre rafeslandırılması ve ayaklar arasındaki mekânın duvardaki hafif yüksek indişimleri Selimiye'ye yetiştirmesi bile, yine de çok tutarlı araştırmalardır. Mekân yüzünden Azapağâ Selimiye'nin düzeyine ulaşamamıştır.

1579 tarihinde İsmail'de Pertev Paça Camii sekiz ayak üzerine oturan tek kubbeli bir yapıdır. Kubbeğe geçiş tromplarla sağlanıyor olup, tromplar dışardan da açıkça belli olmaktadır.

1585 tarihinde Sinan'ın öğrencisi Davut Ağa tarafından yapılan Mehmet Ağa Camii'nde payelerin duvarlara bağla olduğu görülmektedir. Bu sekiz paye üzerine oturan orta kubbe, diyagonal oksedra yerleştirilmesi dört oksedra ile sığrap üstünde yer alan beşinci oksedra ile örtülmüştür. Bu yapıda yan neflerin olmayışı mekânı boyuna bir hareket kazandırmıştır. Yan kubbelerin duvarlara bağlantısız pendantiflerle sağlanmaktadır. Koro içine

FCI.- Sinan der Baumeister Osmanischer Clanzzeit, Zürich,

1954.- S.93

SÖZEN M.- Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul,

1975, S. 201

çizilen şekliğin üzerine kubbeyle örtülerek şekillenen bu yapı Edirne Selimiye Camii'nin çok küçük ölçüde tekrarıdır.

Kayseri'de 1586 yılında yapılan Kurşunlu Camii de sekizgen gömme uygulandıran yapılardan birisidir. Hadim İbrahim Paşa Camii ile çok yakın benzerlik göstermektedir. Plan özellikleri aynı olmasına rağmen Hadim İbrahim Paşa Camii'nde kubbeyle geçiş trompları sağlanmakta olup, Kurşunlu Camii'nde kabe duvarına yan duvarların uzatılmasıyla iki küşede iki payanda ile desteklenmiştir. Ayrıca son cemaat yerinin duvarı yirmidört sütunlu ikinci bir kaim ilave edilmiş olması son Hadim İbrahim Paşa Camii'nden ayrılan özellikleridir.

1586 tarihli Memik Paşa Camii, Hüsten Paşa Camii'ne benzer şekilde birlikte, bazı ilaveler yapılmıştır. Sekiz payanın dördü mihrap ve giriş duvarlarına, iki yansıkların ise Hüsten Paşadan farklı olarak alt katta duvarlar içinde kaplı olarak, üst katta duvardan ayrılarak bağımsızlaşmalarıdır. Zemine dışarı açık olup iç mekana üçer pencere ile açılan galeri duvarlarına bağlanmıştır. Üstte galeriler dışarıya kapalı olup, iç mekana üçer kemerle açılmaktadır. Yan galerilerin orta mekandan birer duvarla ayrılmış olması yapının içine toplu bir mekân ifadesi kazandırmıştır. Yan neflerin birer duvarla ayrılmış, mihrabın ise dikdörtgen bir niş içine yerleştirilmesi yapının alt katında boyuna, üst katında ise enine bir hareket kazandırmıştır. Kubbeden ayaklara geçiş pendantiflerle sağlanmaktadır. Ayakların galeri seviyesinin altında ve üstündeki farklılıkları, iç yapıdaki oranların dışarı yansıması ölçülü ve başarılıdır. Ancak orta kubbenin yan kubbele ve yan galerileri örten küçük kubbelele ilişkisi kısır kalmıştır.

1588 yılında yapılan Nişancı Mehmet Paşa Camii'nde mekânın gelişimi yönünde farklı bir uygulama görülmektedir. Azapkapı So-

Kulu Mehmet Paşa Camii şeması uygulanarak sekiz paye etrafına sekiz eksedre yerleştirilmiştir. Ancak Azapkapı'dan ayrı olarak othrap eksedresine duvarlarla çevirdiği için ek örtü çekilleri kullanılmamıştır. Orta kubbenin belirttiği mekan iki yanlara ve mihrap yönüne doğru genişletilmiş olup, girişin iki yanında Azapkapı'da olduğu gibi ufak çapraz tonozlar kullanılmamıştır. Orta kubbenin belirlediği mekan her yöne doğru bir gelişme göstermekte olup, küpelere rastlayan kısımlar yunus haçı şekline yaklaşmaktadır.

Üsküdar Yeni Valide Camii 1710 tarihinde Rüstem Paşa Camii planının az farkla tekrarı olarak görülmektedir. Burada payelerden dördü duvara bağlı, diğer dördü ise serbest şekilde durmaktadır. Rüstem Paşa'dan farklı olarak giriş kısmının iki yanında derin kısımlardan üstü tonozla örtülüdür. Bu tonozlu kısımlardan derinleştirilmesi mekanın boyunu ayrıca çabası olarak değerlendirilebilir. Mekan bu camide diğerlerinden daha yüksek ve soğuk bir etki bırakmaktadır.

1763 tarihinde III. Mustafa tarafından inşa edilen Laleli Camiinde sekiz payeli plan şeması Azapkapı Camii planı yan nefleri etilerek uygulanmıştır. Üsküdar Yeni Valide Camiinde görüldüğü gibi başladığımız mekanın uzama ve yükselme isteğinin Laleli Camiinde daha açık bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu camide avlu yönüne eklenen geniş kubbe bir yana birakılırsa Mehmet Ağa Camii planı aynen uygulanmıştır. Yapıdaki yükselme isteği ve yerden metreyi bulan kornişler iç mekanın etkisini bozmaktadır. Yapının genel ölçülerinde, detaylarına kadar görülen tutarlılık ancak bir gerileme izareti olabilir. Barok özelliklerin görüldüğü bu yapıda mimari anlayış klasik devirden tamamiyle uzaklaşmıştır. Bu yapıda payelerin kullanılması da klasik düzenden farklı özellik göstermektedir. Payeler duvara gömülü, yan re-

vaklar duvar dışına atılarak mekan sınırlandırılmıştır. Uzunlamasına dikdörtgen hareketli bir mekan elde edilmiştir. Bu da plan sonucunda barok etkilerle beslendiğunu göstermektedir.

1800 yıllarında inşa edilen Eyüp Camii, Aşakhan Camii'nin başarısız bir tekrarıdır. Laleli Camii ile karşılaştırıldığında zaman yükleme isteği biraz durulmuştur. Basak yuvarlak okadra kemerleri ile payeler yerine kullanılan sütun ve sütun başlıklara tamamen barok üslup özelliği göstermektedir. (R.120)

D. SONUÇ

Sekiz payeli camilerin Osmanlı mimarisinde önemli bir yeri vardır. Sekizgen çemenin araştırma ve yaratma çabası XVI. yüzyıl ortalarına rastlamaktadır. Daha sonra ki Barok, Ampir, Neo-klasik devirleri hazırlayan yeniliklerin sekizgen yapı çemasının kaynaklandığı söylenebilir. Osmanlı mimarisinde önemli husus mekan inşasında konstrüksiyonu göstermektedir. Taşayan ve taşınan unsurların uyumu ve kubbenin hakimiyetidir.

Sekiz payeli plan çemesi Osmanlı mimarisinin en gelişmiş en güzel ve mükemmel örneklerini vermektedir. Bu sistemin gelişmesinde şüphesiz Mimar Sinan'ın araştırmacı ve yaptığı ile yetinmeyen, her zaman daha mükemmeli arayan kişiliğinin payı çok büyüktür.

Sekizgen plan çemesi ile Osmanlı camii mekânında elde edilmek istenen her şey sağlanmıştır. Başlık mekan etkili yaratılmıştır. Camiye aydınlık, ferah bir görünüm verilirken, yapının içinde olduğu gibi dış mimaride de zengin bir görünüm kazanmaktadır.

Sekizgen ayak sistemi dörtgen veya altıgen ayak sisteminde statik bakımdan daha iyi sonuç verir. Çünkü ayak sayısı çoğaldıkça üzerine düşen yük miktarı azalacaktır. Kubbeden taşıyıcılara geçiş diğer sistemlerle karşılaştırıldığında sekizgen çemada daha kolaydır. Kubbe yükü doğrudan duvarlar üzerine bindiği zaman bile karemin içine bir sekizgen çizilerek, köşelerde oluşan üçgenler tavan ve pendentiflerle bağlanmaktadır. Halbuki altıgen çemada bu köşe boşlukları tavan veya pendentiflerle kolayca örtülemediği için halledilmesi güç sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sekizgen plan çemesinde kullanılan taşıyıcı ayaklar diğer çemalarda kullanılanlardan daha ince ve zarifdir. Çünkü

ayak sayısının çoğalması ile ayağa binen yük azalmaktadır. Başka bir özellikte sekizgen mekan diğer sistemlerden daha yavaş ve merkezi olmaya uygun olduğu gibi, örtü sistemi de mutlaka simetrik bir düzen göstermektedir. Bu simetri heminde de görülmektedir. Yan taraflara doğru gelişme bakımından da diğer sistemlere karşı üstünlüğe sahiptir.

Sekizgen semayı Neo-Klasik devirden son olarak Mimar Konalettin Beşik Caminde uygulamıştır. Bu konuda ayrıca yaram Kubbesi vardır. Sade bir yapı olup temiz bir üslup kullanılmıştır.

Sonuç olarak, sekizgen plan semayı Osmanlı klasik devir mimarisinin ulaştığı doruk noktasıdır.

LEVHALAR LİSTESİ

Hadim İbrahim Paşa Camii

- 1- Genel görünüş
- 2- Teras ve kubbe kamağı
- 3- Kible tarafından görünüş
- 4- Kuzey taraftan görünüş
- 5- Son cemaat yeri
- 6- Son cemaat yeri , sol taraf penceresi
- 7- Mihrap
- 8- Mihrap
- 9- Son cemaat yeri mihrabı

Hüstem Paşa Camii

- 10- Baklava motifli mermer sütun
- 11- Kible duvarına yakın paye
- 12- Tromplardan bir görünüş
- 13- Orta kubbe ve mahfilleri taşıyan paye
- 14- Yan neflerin görünüşü
- 15- Mihrap altındaki pencere
- 16- Alt pencerenin içten görünüşü
- 17- Son cemaat yeri kapa kenadı detay
- 18- Minber
- 19- Minber detay
- 20- Mihrap

Azaphkapı Camii

- 21- Dış görünüş
- 22- Girişte abdesti muslukları
- 23- Son cemaat yeri
- 24- Son cemaat yeri
- 25- Son cemaat yeri kapısı
- 26- Serbest payelerden biri

27- Mibraba gümüllü paye

28- Serbest paye

29- İç görünüş

30- Cümle kapısı

31- Giriş kapa nişi

32- Mibrap

33- Minber

34- Minber detay

35- Vaza küreli

36- Minare

37- Minare küreli

Mehmet Ağa Camii

38- Kubbeyi taşıyan ayaklardan biri

39- Dağ görünüşü

40- Dağ görünüşü

41- Son cemaat yeri

42- Minare

43- Minare

44- Tağ kapa

45- Mahfiller

46- Mibrap

47- Mibrap ve minber

48- Minber

49- Minber detay

Hacı Paşa Camii

50- Dağ görünüşü

51- Dağ görünüşü

52- İç görünüşü

53- Portal

- 54- Minare
- 55- Son cemaat yeri
- 56- Dış avlu kemeri
- Nişancı Mehmed Paşa Camii
- 57- Genel görünüş
- 58- Batı cephesi ve avlu
- 59- Mihrap cephesi
- 60- Mihrap duvarı
- 61- Kuzey galeri
- 62- Kubbe, eksedra iç görünüşü
- 63- Yardımcı duvar ve galerilerin iç görünüşü
- 64- Yardımcı duvar ve galeri
- 65- Kuzey ve doğu galeri
- 66- Mihrap ve pencereler
- 67- Mihrap
- 68- Minber
- 69- Minber detay
- 70- Vaiz kürsüsü
- 71- Avlunun batı revakı
- 72- Avlu revakı
- 73- Son cemaat yeri
- 74- Son cemaat örtüsü
- 75- Portal
- 76- Giriş kapısı
- 77- Minare
- Şehidîk İsmail Valide Camii
- 78- Serbest paye
- 79- İntikal elemanları
- 80- Galeri
- 81- Eksedra ve stalaktit frisi
- 82- Mihrap
- 83- Mihrap çinisi

- 84- Minber
- 85- Minber detay
- 86- Hünkar mahfili
- 87- Hünkar mahfili mihrabı
- 88- Dağ görünüşü
- 89- Avlu revaklara
- 90- Sadırvan
- 91- Portal
- 92- Portal kitabesi
- 93- Doğu minare
- 94- Batı minare
- 95- Dağ görünüşü
- Şaleli Camii**
- 96- Giriş yönündeki serbest paye
- 97- Taçyataı paye
- 98-Batı cephe pencereleri
- 99- Mihrap cephesi
- 100- Minber
- 101- Minber
- 102- Vahi kiremitli
- 103- Hünkar mahfili
- 104- Kalkma mermer pano
- 105- Kubbenin kalem işi
- 106- Kuzey yönündeki iç avlu kapısı
- 107- Batı yönündeki iç avlu kapısı
- 108.- Batı yan revak
- 109- Yan revak mihrabı
- 110- Doğu minare
- 111- Batı minare

Kyto Camii

112- Kolonlardan biri

113- Dış görünüş

114- Zeminin hat pencereleri

115- Minare

116- Yan kısım

117- Dış avlu kapısı

118- İç avlu kapısı

119- Yan kapı ve köşe

120- Planlar levhası

PLAN LISTINGS

- 1.- HADAM Ibrahim Paşa Camii
- 2.- Rüstem Paşa Camii
- 3.- Azapkapı Camii
- 4.- Mehmet Ağa Camii
- 5.- Mesih Paşa Camii
- 6.- Nispeti Mehmet Paşa Camii
- 7.- Yoni Valide Camii
- 8.- Laleli Camii
- 9.- Eyüp Camii

BİBLİYOGRAFYA

- ANJALAN Ekrem., Sanat Tarihi Bakımından Sinan, Dil Tarih Cem
Fak. Dergisi, Cilt II, Ankara, 1944
- ALPİN Kemal., Sinan Devri Ağı, Cilt II-12, İstanbul, 1935
- ANDEVEN C.E., Türk Sanatı, İstanbul, 1936
- "Parçık Uslubu" Sanat Anethionedisi, Cilt I,
İstanbul, 1943
- Türk Sanatı Tarihi, Menşesinde bu güne kadar Mi-
nari, Heykeli, Resim, Süslama, Cilt II, İstanbul, 1943
- ASLANAPA Oktay., Osmanlı Devri Kutahya Çinileri, İstanbul, 1945
- İzmir'de Osmanlı Devri Abideleri, İstanbul, 1949
- Türk Sanatı, İstanbul, 1962
- ASLANAPA O.- DİZE F., Türk Sanatı, İstanbul, 1955
- AYVANDI E.B., Fatih Devri Mimarisi, İstanbul, 1953
- AYVANSARAYI H.S., Medinet-ül Cevami, İstanbul, 1281
- BANUOĞLU Ahmet., İzzet Sultan Hazretleri, İstanbul, 1960
- BATIR Selçuk., Anadolu Sanatı Araştırmaları, İ.T.Ü. Mim.Fak.
İstanbul, 1968
- BİMAN Nuhittin., Türk Saçak ve Koniçileri, İ.T.Ü. Mim.Fak.
İstanbul, 1952
- ÇİLEBİ Evliya., Seyahatname, CiltI, İstanbul, 1314

DIKE E., Der Baumeister Sinan und Seinwerk, Atlantis Heft,
Zürich, 1953

EGLI E., Sinan, Stuttgart, 1954

Sinan der Baumeister Osmanischer Glanzzeit, Zürich, 1954

ELDEM S.H., Türk Minari Eserleri, Yapı Kredi Bank. Kültür Yayınları,
İstanbul, 1962

ERDOĞAN MURATTOĞ., Minar Devri Aşağı Hayatı Eserleri, Türkiye İslam,
Cilt XII, İstanbul, 1955

ERDOĞAN Abdülkadir., Vekâifler Derhisi, İstanbul, 1938

ERDEM Halil., Abidelerimiz, İstanbul, 1934

ERİCE Semavi., İstanbul Minarları, İstanbul, 1955

İstanbul, İstanbul, 1955

FREY D., Künyeseli Bir Sanat İlmini Terakki ettiren, İst. Uni.
Ed. Fak. Konfer. No 650, İstanbul, 1955

GABRIEL A., Les Mosquées de Constantinople, Paris, 1926

GODFREY G., A History of Ottoman Architecture, London, 1954

GURJITT C., Die Baukunst Konstantinopels, Berlin, 1912

KONYALI H.I., Abideler, İstanbul, 1936

Minar Koca Sinan, İstanbul, 1948

KURBAN Doğan., Türk Barok Mimarisinde Bahkında Bir Fenose, İstanbul, 1954

KUBAN Doğan., Osmanlı Dini Mimarisinde İc Mekan Teşekkülü,
İ.T.U. Mim.Fak. İstanbul, 1998

KOÇU B.E., İstanbul Ansiklopedisi, Cilt III, İstanbul, 1947

KUMBARACILAR İzzet., Türk Mimarları, Cilt VII, Arsitekt, İstanbul,
1937

MIGNON G., Manuel D'art Musulman, Paris, 1926

ÖZ Tahsin., Camilerinin, İstanbul, 1940

İstanbul Camileri, Ankara, 1962

RAİF Mehmet., Hırat-ı İstanbul, İstanbul, 1314

REŞİK Ahmet., Mimar Sinan, İstanbul, 1931

Türk Mimarları, İstanbul, 1936

SAİ Mustafa., Teşkere-tül Bünyan, İstanbul, 1915

SARHAN H.N., Abidelerimiz, İstanbul, 1954

SÖYLEMEZOĞLU H.K.N., İslam Dininin İlk Camileri ve Osmanlı Camileri
İstanbul, 1965

SÖZER Netin., Türk Mimarisinin Geleneği ve Mimar Sinan,
İstanbul, 1975

SUDALİ Huseffer., Mükhar Kahfilleri, İ.T.U. Mim.Fak. Doç. Tezi
İstanbul, 1968

VOGT H., Living Architecture Ottoman, London, 1966

YATMAK Nurettin., Eski Türk Çinileri, Ankara, 1942